

Людмила Коваленко
Ніна Бернадська

Українська література

«Українська література (рівень стандарту)»
підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2019

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ДО ПОЦІНОВУВАЧІВ ЛІТЕРАТУРИ

Підручник ознайомлює із найдраматичнішим періодом в історії української літератури. У ХХ ст. вона розвивалась кількома «потоками» — материкова, західноукраїнська (до 1939 року), еміграційна. Та незалежно від того, у якій країні жили та творили українські митці, вони завжди були зі своїм народом. Перша і Друга світові війни, національно-визвольні змагання, голодомор, тоталітаризм, хрущовська «відлига», падіння радянської імперії і здобуття Україною незалежності — усі ці події втілювали вони у своїх художніх творах. Вершинними здобутками і творчими пошуками українська література успішно вписалася у світовий літературний процес, проте в 1930-х рр. цей шлях було штучно перервано. Радянська влада задушила свободу слова, тисячі і тисячі діячів культури й мистецтва були знищені фізично. Це чи не найтрагічніша сторінка в історії нашої літератури. Водночас чимало талановитих літераторів із різних причин почали співпрацювати з радянською системою, тим самим зберігши власне життя. Та митці були змушені розміняти свій творчий голос на служіння класовій ідеології. Чи таке рішення митця не було його внутрішньою драмою?!

Про складні періоди в історії української літератури ХХ ст. йтиметься на сторінках цієї навчальної книжки. Путівником по підручнику вам стануть рубрики:

- Література в колі мистецтв;
- Ваші літературні проекти;
- Ви — творча особистість.

Вони дадуть вам можливість зрозуміти українську літературу в широкому мистецькому контексті, відкриють простір для втілення творчих задумів. Залучайте до виконання проектів ваших однокласників, працюйте разом.

Рубрика «Подискутуйте!» пропонує вам поміркувати над непростими морально-етичними та суспільно-політичними питаннями, порушеними у творах. Система запитань після кожної теми дасть вам змогу закріпити вивчений матеріал. Домашні завдання, якщо їх кілька, за погодженням з учителем можна виконувати на вибір.

Звертаємо вашу увагу на те, що, за умови систематичного читання всіх програмових текстів та виконання завдань, ви успішно підготуетесь до складання тестів зовнішнього незалежного оцінювання із літератури.

Водночас не забувайте: читайте багато, читайте різноманітну літературу. Будьте певні — у книжках ви знайдете відповіді на всі питання, які ставитиме вам життя!

Автори

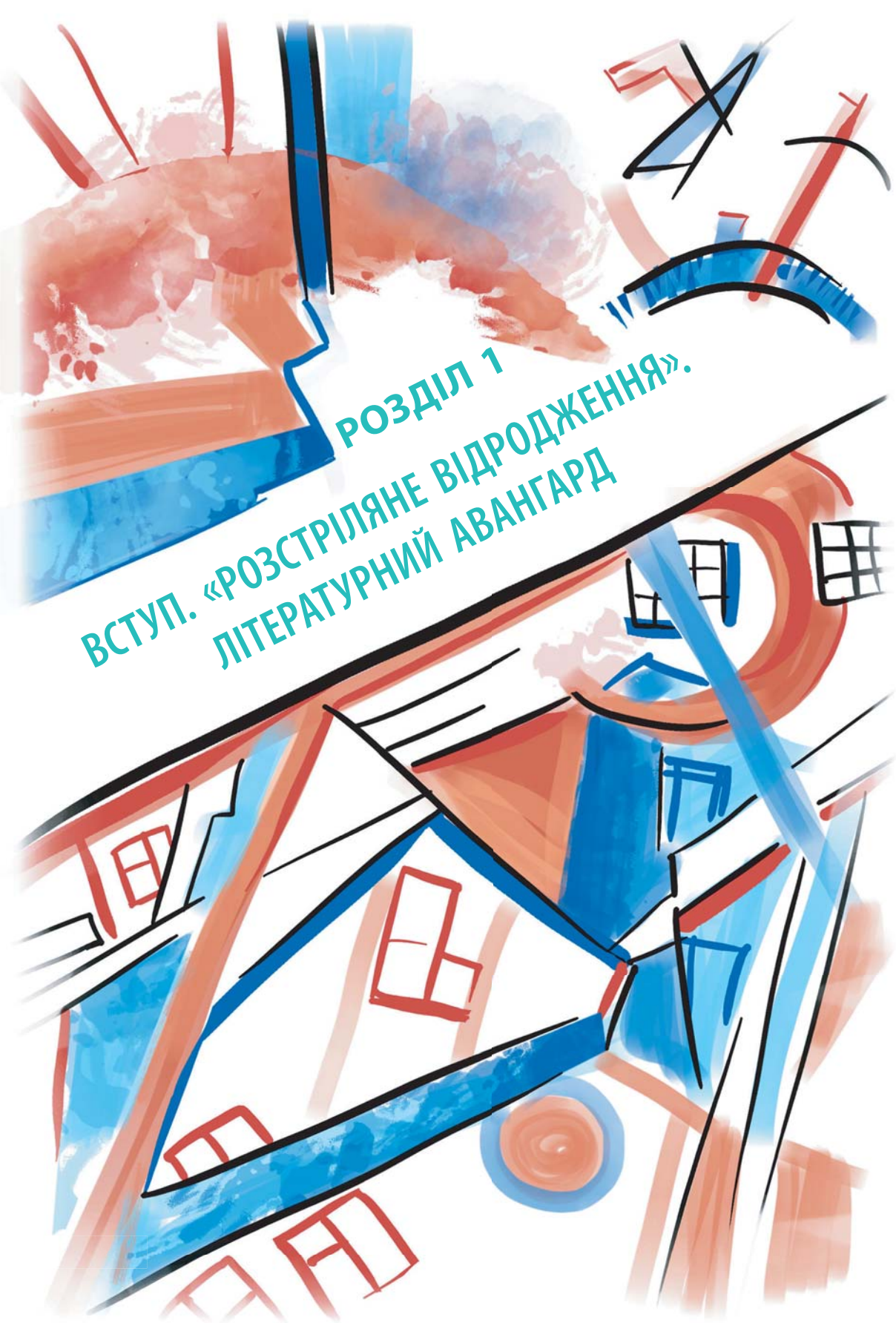
ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

РОЗДІЛ 1

ВСТУП. «РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ». ЛІТЕРАТУРНИЙ АВАНГАРД

Навчальний маршрут

У цьому розділі ви:

- **дізнаєтеся** про історичні та суспільні умови розвитку літератури в ХХ ст.;
- **ознайомитеся** оглядово з авангардними тенденціями в українській літературі 1920-х рр. та яскравим представником футуризму, М. Семенком;
- **ознайомитеся** з основними художніми напрямками української літератури ХХ ст. (модернізм, соцреалізм, постмодернізм);
- **пригадаєте** з уроків історії про масові репресії письменників у 1930-х р.;
- **дослідите**, чи мав митець у радянській Україні свободу творчості;
- **пояснюватимете** поняття «розстріляне відродження»;
- **визначатимете**, у чому виявлялося домінування соцреалістичної естетики в літературі 1930-х рр.

Укравінська література ХХ — початку ХХІ століття — частина культури та духовної спадщини народу, який протягом цього періоду пережив соціальні, політичні, економічні катаклізми.

Сьогодні ми знаємо про факти неймовірної людської гідності, сили волі й стоїцизму тих людей, які опинилися у нелюдських умовах заслання, — як через кілька десятиліть напише В. Стус, «...по соловках, сибірах, магаданах». Так, М. Куліш, відбуваючи покарання, поставив кілька п'єс. Троє із «грона п'ятірнього» неокласиків (М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара — професори, поети й перекладачі) стали жертвами беззаконня тільки тому, що для радянських ідеологів слово «неокласик» було синонімом до слова «контрреволюціонер». Микола Зеров і на Соловках продовжував перекладати твори

Вергілія, Шекспіра, Байрона. Учений вивчав італійську мову, а В. Підмогильний удосконалював англійську, перекладав Шекспіра й Уайльда, писав власні тексти. Чи були в них хвилини зневіри й розпачу? Звичайно. Наприклад, в одному з листів Остапа Вишні читаємо:

«...як після літературного "іподрому" я потрапив на "острів коростяних коней" ... і як тут гину... А чи побіжу ще?

...Гуси до нас прилетіли, качки, лебеді... Вони ж через Україну летіли і на крилах у них, напевно ж, іще залишилися шматочки сонця українського! Ну, й скинуло б котре, щоб хоч подивитися, щоб хоч очі свої погріти, а я вже не кажу — душу. Ні, летять далі. Летять, промінням українським обліті... А тут гнись, клацай зубами, болій душею за рідних, за справу, за роботу... Які ж ми товариші з птицями крилатими? Ми тепер — плазуни, що в норах...».

У книзі «...З порога смерті... Письменники України — жертви сталінського терору» (1991) згадується про 153 репресованих літератори. Проте чи це всі безневинно покарані?

Будинок «Слово»

Житловий будинок у Харкові, який був побудований кооперативом літераторів. Заселений у 1930 році. Серед найвідоміших мешканців були В. Підмогильний, Микола Хвильовий, Лесь Курбас, Михайло Ялович, Ю. Яновський та інші. У 1933 році розпочалися масові репресії проти творчої української інтелігенції. Майже всі його мешканці будинку були або розстріляні, або репресовані.

«Розстріляне відродження» — умовна назва літературно-мистецької генерації 1930-х рр. ХХ ст. (М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, Є. Плужник, В. Підмогильний, Г. Косинка, В. Свідзінський, М. Йогансен, М. Семенко, Лесь Курбас, М. Куліш та інші). Усі вони були репресовані радянською владою, зазнавши фізичних і моральних тортур.

Назву «розстріляне відродження» запропонував Ю. Лавріненко¹. Він одним із перших почав досліджувати українську літературу 1920–1930-х рр., опублікував у Парижі (1959) антологію «Розстріляне відродження: 1917–1933: Поезія — проза — драма — есей». Відтоді назва «розстріляне відродження» набула значного поширення. Цей образний вислів означає цілу когорту талановитих письменників, які сприяли духовному піднесенню рідного народу, створили цілу «бібліотеку» творів про свій час і драматичні колізії людських долі.

¹ Юрій Андріанович Лавріненко (1905–1987) — український літературознавець, публіцист, критик, редактор.

«Розстріляне відродження»

Валер'ян
Підмогильний

Михайло
Бойчук

Гео Шкурупій

Григорій
Косинка

Микола
Куліш

Євген
Плужник

Микола
Зеров

Людмила
Старицько-
Черняхівська

Лесь
Курбас

Майк
Йогансен

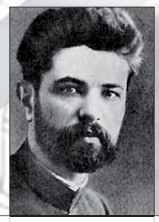
Михайль
Семенко

Павло
Филипович

Михайло
Драй-Хмара

Сергій
Єфремов

Дмитро
Бузько

Нищення української інтелігенції, зокрема творчої, набувало нечуванних масштабів, і не лише в 1930-х рр., а й пізніше, — у 1970–1980-х рр., коли після хрущовської відлиги повіяли зимові вітри переслідувань інакомислячих. Тільки після 1991 р. українська література та культура, скинула ідеологічну заангажованість, здобула право на вільний розвиток.

* * *

Літературний процес ХХ — поч. ХХІ ст. визначається такими художніми напрямками, як-от модернізм, соціалістичний реалізм, постмодернізм.

Нагадаємо, що ще на початку ХХ ст. українська література вийшла на новий шлях ідейно-естетичного розвитку: закінчилася епоха реалізму, і на зміну йому прийшов модернізм. Формування нового літературного напрямку відбувалося під впливом національних традицій і європейського модернізму. У 1920-х рр. ця тенденція зміцнилася. Модерністська українська література позначена багатою художньою палітрою — імпресіоністичною (Микола Хвильовий), експресіоністичною (М. Куліш), символістською (П. Тичина), неоромантичною (Микола Хвильовий, Ю. Яновський), неокласичною (М. Рильський, М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, О. Бургардт).

ПРИГАДАЙТЕ!

Пригадайте з уроків української літератури, що ви пам'ятаєте про модерністські течії і їх представників?

Уже на початку 1930-х рр. більшовицька влада, добре розуміючи, які необмежені можливості має література у впливі на людину, ліквідовує численні письменницькі організації, удається до жорстких репресій щодо незгодних із курсом партії. Відтак єдиним, як тоді прийнято було говорити, методом радянської літератури став **соціалістичний реалізм**. Уже сам термін далекий від естетики. Якщо слово «реалізм» указує на зв'язок із класичною літературою ХІХ ст. (а для радянських літературознавців важливо було підкреслити спадкоємність у правдивому відображенні життя), то означення «соціалістичний» належить до сфери політичних досліджень. Саме таке поєднання слів ілюструє найприкметніші ознаки соцреалізму: правдивість змалювання дійсності, зокрема «вікопомні» події радянської історії: Української революції 1917–1921 рр., колективізації, п'ятиріччю, індустріалізації; соціологічний підхід до осмислення життя, за якого передовим загоном у суспільстві оголошувався робітничий клас, відповідно, він — головний герой літературних творів; комуністична

ідейність тощо. Насправді вимога реалістичності оберталася замовчуванням певних тем, які на довгі роки залишалися табуованими (голод, репресії, кількість жертв у Другій світовій війні, ставлення до тих, хто був у фашистському полоні або вивезений на примусову працю). Обмеження тематики призводило до сюжетної схематичності й одноманітності, коли добре бореться ще з кращим, герої чітко поділяються на позитивних і негативних. Ідейність творів спиралася на прославлення комуністів, їхніх моральних якостей. Навіть любовні трикутники у багатьох романах соцреалістів розв'язувалися у кабінетах партійних осередків.

У такий спосіб у літературі зміцнюються тенденції, коли соціальні проблеми переважають загальнолюдські.

Лише з розпадом радянської імперії соціалістичний реалізм припинив своє існування. Визначальним для розвитку філософії, мистецтва, літератури стає постмодернізм. В українській культурі, оскільки розвиток модернізму у неї був штучно перерваний, створюється така ситуація, коли модерністські тенденції відроджуються й співіснують із постмодерністськими.

Розгляньте таблицю, у якій вказано основні ознаки двох літературних напрямів.

Модернізм	Постмодернізм
моделювання реальності через відтворення свідомості особистості, її внутрішнього світу	заперечення реальності, усвідомлення тексту як цитат з інших творів
пріоритет форми над змістом	епатажність, тобто виклик прийнятим у суспільстві нормам чи стереотипам, що виявляється і в формі, і в змісті
елітарність	взаємодія елітарного та масового
оновлення традиційних жанрів, експериментування із ними	переплетення різних жанрів і стилів в одному творі

Водночас є ознаки, спільні для цих двох літературних напрямів, але якщо в модернізмі вони лише простежуються, то в постмодернізмі набувають статусу визначальних, наприклад, іронічність, гра, «потік свідомості», розуміння життя як театру абсурду.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте поняття «розстріляне відродження»?
2. Інколи літературознавці для позначення літературного процесу 1920–1930-х рр. використовують поняття «Червоний ренесанс». На ваш погляд, яка назва більш прийнятна — «Розстріляне відродження» чи «Червоний ренесанс»? Свою думку обґрунтуйте.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Перегляньте документальний фільм режисера Тараса Томенка «Будинок «Слово» (2017). Що нового ви дізналися про долю українських митців «розстріляного відродження»?

Літературний авангард

В українській літературі початку ХХ ст., як і в європейській, поряд із модернізмом розвивається авангардне мистецтво — малярство, музика, живопис, кіно, скульптура, архітектура, література.

Літературний авангард (від франц. *avant-garde* — передовий загін) — напрям у мистецтві слова, який проголосив соціальну заангажованість творчості, руйнування традиційних художніх форм. Він протистоїть модернізму, котрий не заперечує традицію, орієнтується на її оновлення і далекий від ідеї служіння літератури політичним рухам. Якщо модерніст пише «для себе», то для авангардиста важливо активно, навіть агресивно, епатажно впливати на читацьку публіку, викликаючи у неї шок. Отже, йдеться про дієвість літератури, яка повинна вразити, заінтригувати людину, неодмінно викликати її миттєву реакцію на конкретний текст. Авангардисти не прагнуть, щоб їхні твори були глибоко осягнуті. Навпаки, для них важливо, аби твір був незрозумілим: повністю або частково. Найсуттєвіша ознака авангарду — його незвичайність, яскравість. Тому й найхарактерніші для цього напрямку засоби впливу на читача: експеримент і епатажність.

Авангардисти були переконані, що здійснюють «революцію у мистецтві» паралельно з суспільно-історичним оновленням світу. Звідси — їхня безпосередня участь у громадському житті. Вони виявляли лояльність до тоталітарної влади, надавали їй підтримку — творчу, моральну й ідейну.

Якщо в модерністів найпопулярнішими жанрами були переважно епічні, то в авангардистів — ліричні. Якщо модерністи не відчували потреби засновувати літературні організації, то авангардисти прагнули об'єднуватися, аби «воювати» зі старим мистецтвом.

Найвідоміші течії літературного авангарду — футуризм, сюрреалізм, дадаїзм.

■ О. Архипенко.
Карусель П'єро

Футуризм (від лат. *futurum* — майбутнє) — течія літературного авангарду, основоположником якого в українській літературі був Михайль Семенко. Лідер футуризму, як і його послідовники, були переконані, що на зміну патріархальності, сільському способу життя приходить нова епоха — індустріально-міська. Відповідно вона вимагає нового мистецтва — наступального, епатажного, динамічного, сповненого руху й швидкості. У його центрі — не людина (звідси — заперечення психологізму як застарілої ознаки літератури), а машина, техніка. «Ліві» погляди футуристів виявилися в тому, що нове мистецтво вони ототожнювали з мистецтвом комуністичного суспільства, а старе називали «пережитком минулого». Сам Михайль Семенко сповідував радикальні комуністичні погляди, до яких прийшов поступово.

Український футуризм мав два етапи — **кверофутуризм** (з лат. — шукати), який проголошував «красу шукання, динамічний лет», і **панфутуризм** (префікс пан-, запозичений із грецької мови, означає «все»), коли індивідуальність поета підпорядкована літературному процесові.

Ознаки футуризму

дегуманізація
(зацікавлення
технікою,
індустріальним
середовищем міста,
а не людиною)

прагнення створити
нове мистецтво
нової ери —
«машинно-
хмарочосної»

агресивне
заперечення
мистецтва,
культури й
літератури минулих
епох

урбанізм
(культ великого
міста, його
культури, техніки,
атмосфери,
способу життя)

поетизація
надлюдини,
яка керує світом за
допомогою
здобутків науково-
технічного прогресу

сміливі
експерименти з
поетичною формою

УКРАЇНСЬКИЙ ФУТУРИСТ

МИХАЙЛЬ СЕМЕНКО

1892–1937

*Мій девіз — несталість і несподіваність.
Михайль Семенко*

Михайло Васильович Семенко народився 31 грудня 1892 р. в селі Кибинці на Полтавщині в багатодітній родині волосного писаря та письменниці-самоучки. Мати хлопчика — Марія Проскурівна — була відома творами про життя села, позначеними етнографічним реалізмом, проти якого пізніше буде воювати її син, заперечуючи в українській літературі провінційність, народність і сентименталізм. Хоча й поширена інша версія: сам син прилаштував мамині тексти в одне із київських видавництв у 1913 році.

Біографія майбутнього поета — це калейдоскоп бурхливих подій, подорожей і найрізноманітніших вражень та відкриттів. Навчання в Хоролі, Курську, Петербурзі, захоплення грою на скрипці, мобілізація до царського війська, служба на Далекому Сході. Після повернення в Україну Михайль Семенко працював на Одеській кінофабриці. Про нього згадує Ю. Яновський у романі «Майстер корабля»:

«Михайль — мій колишній метр. А загалом він ватажок лівих поетів нашої країни. Футурист, що йому завше бракувало якоїсь дрібниці, щоб бути велетнем... Він приходив щодня на фабрику, викурював незмінну люльку, ішов подивитись на море і зникав... Якийсь живчик, вогник вічно можна було відчутти в ньому...».

Справді, Михайль Семенко вражав своїх сучасників епатажною поведінкою. Він мав бурхливу й нестримну вдачу, амбіції талановитого поета, який не сприймає будь-якої думки, відмінної від власної. Як організатор очолював майже всі футуристичні групи та видання, зазвичай недовговічні. Також виступав із численними деклараціями і маніфестами нового мистецтва.

Михайль Семенко. 1911.

У літературу Михайль Семенко прийшов у 1913 р. з естетичною програмою модерніста-неоромантика, та невдовзі перейшов на авангардні позиції. Вони помітні в збірках «Дерзання» і «Кверофутуризм» (обидві — 1914 року). Саме з цього року Михайло перетворився на Михайля. Такий ексцентричний учинок характерний для футуристів, епатажних у всьому. Так, книга «Дерзання» спричинила вибух своєю передмовою-маніфестом, у якій заперечувався культ Тараса Шевченка і де були рядки: «Я палю свій "Кобзар"». Таке нехтування національним у мистецтві спричинило нечуваний скандал. Водночас у 1920-х рр. він видав збірку «Кобзар» (1924–1925), у якій підсумував свій творчий доробок за 1910–1922 рр. Черговий виклик читацькій публіці поет прокоментував так: «То був "Кобзар" однієї епохи, а це іншої».

У збірці «Кверофутуризм» Михайль Семенко так само епатажно зауважує: «Ознаки національного в мистецтві — ознаки його примітивності». Книжки викликали неприйняття та різку критику, деякі книгарні навіть відмовлялися їх розповсюджувати.

Згодом про своє входження в літературу він напише:

*Легше 3-м верблюдам
з теличкою
в 1/8 вушка голки
за раз пролізти
ніж футуристові крізь укр. літературу
до своїх پدرтерть.*

Усього Михайль Семенко опублікував понад 20 збірок поезій.

Та вже в 1922 р. він вичерпав себе як оригінальний поет. Це було вимушеним відступом: футуризм відійшов у минуле, оскільки радянська влада диктувала, що і в який спосіб писати. Його творчу особистість руйнувала політична тематика, оголена публіцистичність, надмірно оптимістичні ноти, зумовлені екзальтованим захопленням революцією та її пафосом руйнування усього традиційного в житті. Хоча поет і прагне залишатися незалежним, але вже в 1930-х рр. пише публіцистичні вірші та, як і більшість, прославляє радянську владу.

У квітні 1937 р. відбувся творчий вечір М. Семенка, а за кілька днів після цього поета заарештували за вигаданим звинуваченням.

Насправді більшовицькій владі не потрібна була така неординарна та безкомпромісна особистість, самобутній талант, який утверджував українську поезію в колі європейських. Влучно

Обкладинка кримінальної справи М. Семенка. 1937.

про це написав Ю. Лавріненко: «...при всій своїй вірності режимові на всіх його зворотах був знищений тим же режимом». Півроку в'язниці — і 24 жовтня 1937 р. Михайля Семенка розстріляно в Києві.

* * *

Творча спадщина поета — велика та різнобічна. Починав він із узвичаєної лірики, а пізніше, вже як футурист, сміливо експериментував із віршем, його звуком, римою, строфічною будовою, ритмом, пунктуацією. Так само епатажно він використовував жанри (візуальні вірші, віршовані драми), часто їх вибудовував власноруч: поези, поезопісні, поезофільми, ревшфутпоєми (революційно-футуристичні поеми). Мова творів Михайля Семенка рясніє словами іншомовного походження, термінами з різних галузей знання, неологізмами.

Він захоплювався **зоровою поезією**, яку називав поезомалярством, тобто поєднанням техніки малювання та слова. Наприклад, вірш «Сільський пейзаж» має такий вигляд:

О
АО
АОО
АООО
ПАВЛО
ПОПАСИ
КОРОВУ

Це не традиційне відтворення сільського простору, хоча сам вірш (його графічне оформлення) нагадує чи то дорогу, що звужується до горизонту, чи то копицю сіна, а над ними ніби звучить О, розливаючися на широкому просторі поля або степу.

Звукописання — безперечна знахідка поета. Воно надавало віршам віртуозності, музичності й динамізму.

Михайль Семенко утвердив в українській поезії урбанізм. Ось уривок із поезії «Місто»:

Осте сте
бі бо
бу
візники — люди
трамваї — люди
автомобілібілі
бігорух рухобіги
рухливобіги...

Місто нагадує живу істоту, в уяві поета воно асоціюється із чіткими зоровими образами, які лише перелічуються: люди, візники, трамваї, автомобілі, дим, бензин, чад. Урбаністичний пейзаж доповнюється

також і звуковою палітрою — шумом і гамором великого мегаполісу, які майстерно передаються асонансами. Ліричний герой захоплений цією динамічною картиною, навіть бензинові випари не засмучують його, бо вони невід'ємні від урбаністичного пейзажу. Тому міське життя для нього «життедять», та й два дієслова — «кохать кахикать» — стоять поряд, але зверніть увагу: слово «кохать» — на першому місці.

«Місто» (1914)

Поезія є показовою з погляду основних засад футуризму, які сповідував Михайль Семенко. Найперше — **деструкція**, тобто руйнування класичної форми. Відсутні розділові знаки, увесь вірш — це одне речення з незвичним поєднанням деяких слів і окремих складів, порушено межі слів. Вони передають рух та неспокій, шалений темп життя в місті. Ліричний герой захоплюється цим вулицем із людей і машин, та поспішає висловити свої емоції, він переповнений почуттям захвату. Поет переважно використовує дієслова, які творять динамічну картину. У творі багато неологізмів, що властиво футуристам. Твір загалом нагадує «телеграфний» стиль. Вірш не поділено на строфи, у ньому відсутні рими. У творчості Михайля Семенка понад двадцять віршів із назвою «Місто».

«Бажання» (1914)

Поезія написана верлібром, не розбита на строфи, без рим. Проте головне в ній — ліричний герой. Він виражає найсуттєвіші настанови футуристів: це людина нового часу, вольова, енергійна, рішуча у своїх учинках. Так, у вірші «Бажання» ліричний герой прагне «перевернути світ», але не так, як цього хочуть усі, а по-своєму. Його мета наскільки утопічна, настільки й символічна. Адже віддати дітям зорі, щоб вони ними гралися, суворо покарати місяць за те, що світить, служниці Маші подарувати весняні барви, аби у неї закохався юнак, — усе це своєрідний мікс бажань, фантастичних і реальних. Однак за ними — велике прагнення ліричного героя упорядкувати навіть не людський світ, а всю світобудову, змінити традиційне, усталене, загальнозрозуміле. Такий рішучий намір підкреслюється численними риторичними запитаннями та окликами.

«Запрошення» (1914)

Мотив оновленого світу споріднює вірш «Бажання» з поезією «Запрошення». Її також написано верлібром. У ній ліричний герой містифікується, перетворюється на «духа», що може зазирнути в майбутнє, аби показати своїм сучасникам красу й принадність прийдешнього. Це світи «оригінальні і капризні», це «безліч шляхів». Цікаво, що у цій поезії відтворюється збірний образ колективного учасника побудови нового життя («Ми проходимо...», «Ми перемогли...»), а ліричний герой — один із них.

Саме він «відчинив двері замкнуті». У відчуттях ліричного героя майбутні обрії зримі, бо він для їх осягнення зробив так багато (ліричний герой — діяльний, рішучий): подолано останній пункт, переможено всі стихії та дощі. Поет використовує метафори, що набувають символічного значення в контексті поезії: зачинені двері асоціюються з межею двох світів — минулого і майбутнього, стихії та дощі — із соціумом або ж бар'єрами в душі людини, яка сама їх і вибудовує. Головна думка поезії — пошук людиною себе, свого місця у світі — загадковому, таємничому.

Недаремно Олег Ільницький, канадський дослідник футуризму, так окреслив значення творчості поета для української літератури:

«Семенко зважився захопити під українську поезію нові території і використати українську мову в немислимі способи. Завдяки методам водночас рішучим і тонким він змушує своїх читачів подумати про поезію, літературу і письменника геть по-новому».

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте, які художні засоби використав Михайль Семенко у вірші «Місто». У чому їх новизна?
- Які мотиви віршів Михайля Семенка «Бажання» і «Запрошення»?
- Поясніть рядок із поезії «Бажання»:

А то ходиш цим балаганом, що звать природа
Й молиш: о, хоч би вже тебе чорти вхопили!
- Як ви розумієте рядки з вірша «Запрошення»: «Ми проходимо до останнього пункту», «Хто хоче зі мною гулять вночі»?
- Прочитайте і прокоментуйте рядки з поезії Михайля Семенка «Поет»:

Я люблюсь безсюжетністю бурі,
сила — мій динамічний сюжет.
Мій світ — в тонкій мініатюрі.
Я — беззразковости поет.
- Прочитайте поезію Михайля Семенка «Вірш»:

фффф	злилися достатньо
дмухало пирхало	силь
шшшш	ветки
щипіло шумно за машиною	м'які кокетки
брудосніг	блиск ними поглядами
— тумані	ке ке ке
сани — сани	І Ви.
колисали хрусти	
мичили сичанням	

Чи можна цю поезію вважати деструктивною? Думку аргументуйте аналізом лексики, синтаксису, віршування.

7. Прочитайте поезію Михайля Семенка «Сім»: «Понеділок / Вівторок / Середа / Четвер / П'ятниця / Субота / Неділя».

Прокоментуйте її, врахувавши думку:

➤ **Ірина Семенко**, донька поета, літературознавець: «Вірш "Сім" (1922) автор спочатку надрукував як пародію на переклади. Що це? По-перше, тут поетика абсурдизму, і раніше дуже характерна для Семенка; це цікава авангардистська знахідка... Вірш "Сім" — це таки вірш, справжнім "автором" якого є мова. Ритм і звучання, художня структурність закладені у природній, нехудожній мові... Цей "вірш"... має, можливо, і ще одне значення. Цей текст означає сім днів творіння — божественне створення величезного світу».

➤ **Юрій Ковалів**, літературознавець: «... "скандальний" вірш Семенка... містить не перелік днів тижня, а динаміку перебування людини в його межах, розраховану на інтонаційну імітацію та "живе спілкування"».

8. Напишіть твір-мініатюру на тему «Я умру не від смерті — / умру від життя. «Михайль Семенко».

9. Поясніть терміни «літературний авангард» і «футуризм».

10. Яке ваше ставлення до поезії Михайля Семенка?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

- Усно дайте відповідь на запитання: чому Михайля Семенка називали літературним бунтарем?
- Опишіть у зошиті скульптору митця-авангардиста О. Архипенка. «Карусель П'єро».

ВАШІ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Напишіть реферат на тему: «Неологізми та їхні функції в поезіях М. Семенка».

ВИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Напишіть зорову поезію на тему шкільного життя.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Підготуйте презентацію «Український авангард 20-х рр. ХХ ст.: література, живопис, скульптура, музика». Ознайомте з нею однокласників та однокласниць.

Я — читач, або перевіряємо себе

- Що нового ви дізналися про модернізм в українській літературі?
- Які авангардні тенденції простежуються у творчості Михайля Семенка?
- Як ви розумієте терміни «футуризм», «кверофутуризм», «панфутуризм»?
- Що таке деструкція? Наведіть приклади з творів Михайля Семенка.
- Чим літературний авангард відрізняється від модернізму?

РОЗДІЛ 2

ПОЕТИЧНЕ САМОВИРАЖЕННЯ

Навчальний маршрут

У цьому розділі ви:

- **дізнаєтеся** про провідну роль поезії 1920-х рр. ХХ ст. у художньому осмисленні складних і неоднозначних колізій часу, духовних катаклізмів цієї епохи;
- **прочитаєте** поезії **Павла Тичини** «Арфами, арфами...», «О панно Інно...», «Ви знаєте, як липа шелестить...», «Одчиняйте двері...», «Пам'яті тридцяти»; **Євгена Плужника** «Вчись у природи творчого спокою...», «Ніч... а човен — як срібний птах!...»;
- **вивчите** напам'ять по одній поезії П. Тичини та Є. Плужника (на вибір);
- **засвоїте** поняття «вітаїстичність», «кларнетизм»;
- **повторите** відомості про ліричного героя;
- **зрозумієте** основні тенденції розвитку української поезії 1920-х рр.;
- **дослідите**, чому П. Тичину вважають найбільшим модерністом 1920-х рр. та чому його рання лірика пройнята вітаїстичною настроєвістю;
- **відкриєте** для себе причини трагічної творчої долі П. Тичини та Є. Плужника;
- **удосконалите** вміння аналізувати ліричні твори П. Тичини та Є. Плужника, визначати ознаки індивідуального стилю поетів;
- **міркуватимете** про зв'язок зовнішніх обставин, внутрішньої свободи митця і його творчості та про трагізм вибору в тоталітарному суспільстві.

1920-ті роки засвідчили масштабність того історичного зламу, який відбувся в українському суспільстві: з одного боку, це перемога більшовицької ідеології, а з іншого — ще не знищені надії на національне самоутвердження. У період ідеологічних дискусій та естетичних пошуків особливо важливим стало поетичне слово, з допомогою якого митці художньо осмислювали найболючіші проблеми свого часу, його драматизм, складність, непослідовність, не зраджуючи при тому велику гуманістичну традицію. Тривоги і сподівання рідного народу знаходили ліричне самовираження в поезії, яка відігравала провідну роль у літературному процесі 1920-х рр.

ПОЕТ ОДУХОТВОРЕНОГО ЖИТТЯ

ПАВЛО ТИЧИНА

1891–1967

В історії світової літератури, мабуть, не знайдеться іншого такого прикладу, коли б поет віддав половину свого життя високій поезії, а половину — нещадній боротьбі зі своїм геніальним обдаруванням.

Василь Стус

Життєвий і творчий шлях

Павло Григорович Тичина народився 27 січня 1891 р. у селі Піски на Чернігівщині в багатодітній родині: був сьомою дитиною серед тринадцяти дітей. Навчався в училищі, згодом у Чернігівській духовній семінарії, потім вступив до Київського комерційного інституту.

Першим розгледів у П. Тичини талант великого поета М. Коцюбинський, який запрошував обдарованого юнака на свої «суботи» — щотижневі літературні вечори-читання.

Поезія, малярство і музика тісно переплелися у долі поета. Він був кларнетистом Чернігівського симфонічного оркестру, диригентом семінарського хору, у Києві — помічником хормейстера у театрі М. Садовського. Брав участь у знаменитих гастролях капели К. Стеценка (1920).

Перша книга віршів «Соняшні кларнети» (1918) творилася в атмосфері сподівань на державне відродження України, що й зумовило її особливий — піднесений, урочистий — настрій. Ліричний герой збірки залишається наодинці з природою і Всесвітом, за ними виміряє свої душевні порухи. Його серце відкрите навістіж сонцю, радості, мінливості настроїв гаїв, полів, світанків.

До збірки увійшли твори так званої національної трилогії — поема «Золотий гомін», «Дума про трьох вітрів», цикл «Скорбна мати», у яких в оригінальній формі художньо осмислюється час, свідком якого поет був, — тривожні, неоднозначні 1917–1918 рр.

У циклі «Скорбна мати» важливу роль відіграє біблійний образ Божої матері. В уяві поета він має декілька іпостасей: це реальна жінка, ймовірно, мати П. Тичини (її пам'яті присвячено твір), це і велика страдниця-мати Ісуса та розтерзана мати-Україна. Вражаючими деталями малює автор картину звиродніння, загибелі, пустки в краю, де не стихає братовбивча війна: «чийсь труп в житах чорніє», «в могилах поле мріє», «бує дике жито». Повторюваний образ жита, характерний для народної творчості як символ життя, переосмислюється поетом і стає місткою алегорією руїни, краху. Та страшніше за «дике жито» розрухи — моральний, духовний злам людини: «...людське серце до краю обідніло». Тому-то єство матері сповнене болем, сумом, скорботою. Тому такою гіркотою напоєні її слова:

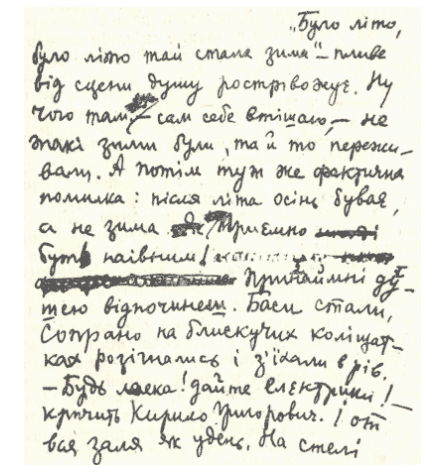
*Не будь ніколи раю
У цім кривавім краю.*

Поет, який щиро радів «золотому гомону» національного звільнення рідного народу, на таких же потужних регістрах художньо відтворив його руїну.

Згодом одна за одною з'явилися збірки «Плуг», «Замість сонетів і октав» (обидві — 1920 року). Ці книги принесли П. Тичині заслужену славу й популярність. Талант поета після вдалого дебюту «Соняшних кларнетів» розвивається, зміцнюється, набуває нових тонів і відтінків. У збірках 1920 р. пафос національного відродження поєднується із соціальною конкретикою. Але драматизм доби, сучасником якої був П. Тичина

Обкладинка збірки «Соняшні кларнети». Видання друге (1920). Художник Лесь Лозовський.

Перша сторінка рукопису спогадів Павла Тичини.

Павло Тичина (зліва)
та його брат Євген. 1929.

на, зумовив неймовірно випробування його духу й таланту. У 1930-ті рр. відбувся трагічний злам у творчості поета, спричинений тоталітарною системою. Щодо цього гірко-іронічно написав Є. Маланюк у поезії «Сучасники»:

...від кларнета твого — пофарбована дудка зосталась.

...в окривавлений Жовтень — ясна обернулась Весна.

П. Тичина починає «оспівувати» «чуття єдиної родини», «сталь і ніжність» (назви збірок 1930–1940-х рр.), вірити у те, що «партія веде!» (також назва збірки цього періоду). Щирість інтонацій змінюється декларативністю, лозунговістю, відкритістю світу — сторожкістю, неправдивістю. Самобутній митець зазнав психологічних зламів і творчої кризи.

У 1941–1945 рр. помітне певне духовне відродження П. Тичини. З'являється вершинний твір цього етапу його творчості — поема «Похорон друга» (1942).

Творчий період 1940–1960 рр. Василь Стус влучно назвав як «покара славою»: «Він обрізував усіякі живі контакти, замінивши їх цілком офіційною інформацією. В цих умовах поет міг тільки конати, а не рости. Свіжого повітря до нього доходило все менше і менше, аж поки поет у Тичині не задушився од нестачі кисню. Поет помер, але Тичина лишився жити і мусив, уже як чиновник, виконувати поетичні функції».

Лише у 1990-і р. читач дізнався про «невідомого» П. Тичину — зокрема про ті його твори, у яких ідеться про замовчувані тривалий час сторінки української історії. Наприклад, у вірші «Гей, вдарте в струни кобзарі...», надрукованому 30 березня 1917 р., поет одним із перших відгукнувся на крах царизму, висловивши надію на відродження української державності:

*Вкраїнські прапори вгорі —
Мов сонце над степами.*

У вірші «Хто ж це так із тебе насміється смів?» П. Тичина гнівно викриває братовбивчу громадянську війну, її криваве обличчя (нагадаємо, що поезія датована 1918 р.). Цей мотив доповнюється, розширюється — автор справедливо стверджує, що не може бути гуманною та людською спільнотою, основа якої базується на злобі, зневажанні традицій

роду, найсвятішого для кожного — батьків («курки спустили в матір і отця»), на підступному обмані та облуді («рушимо з ножами у наш край-едем»). Його логічним завершенням є фінал поезії, у якій автор говорить про прозріння народу, котрий не хоче «ще й на волі у кайданах гнить». Проте оптимістичним цей твір не назвеш: автор у художній формі ставить гострі питання, що хвилюють українця-патріота, констатує та узагальнює певні факти тогочасної дійсності, але відповіді на них не дає (бо вона всім відома):

*Ждали ми героя, а встав свинопас, —
Хто ж так люто кинув на поталу нас?*

Ці та інші вірші засвідчують, що Павла Тичину тривожили ті страшні деформації, які відбувалися в суспільстві, він бачив їх, відчував усю драматичність епохи, і це ще один штрих до суперечливого творчого шляху відомого поета.

Помер П. Тичина 16 вересня 1967 року.

Творчий шлях поета позначений болісними роздумами, тривожними передчуттями, художніми вершинами і невдачами. Однак в історії української літератури постать співця «Соняшних кларнетів» не має собі рівних — за глибиною осягнення гармонії світу, за емоційністю, символічною наповненістю подій та оригінальністю віршових інтонацій.

Сергій Єфремов так писав про його творчість: «Тичину важко вмістити в рямці якогось одного напрямку чи навіть школи. Він з тих, що самі творять школи, і з цього погляду він самотній, стоїть ізольовано, понад напрямками, віддаючи данину поетичну всім їм... Це привілей небагатьох — такий широкий мати діапазон». Літературознавець підкреслив найголовніше у його поезії — її самобутність і неповторність, яка зумовила навіть появу нового терміна — «кларнетизм». Першим його запропонував В. Барка¹ («Хліборобський Орфей, або Клярнетизм»), а потім підхопив Ю. Лавріненко («На шляхах синтези клярнетизму»).

¹ Василь Барка (Василь Костянтинович Очерет, 1908–2003) — український письменник, перекладач.

Кларнетизм — це стильова особливість творчості П. Тичини-модерніста, яка позначена вітаїстичністю, тобто життєлюбством як настановою на оптимістичне сприйняття світу, ренесансним розумінням життя як втілення гармонії людини і Всесвіту, людини і космосу, людини і природи; надзвичайною музичністю (ритмомелодикою), поєднанням чуттєвих вражень — передусім зорових і слухових а також дотикових, запахових; мовною експресією, яка, зокрема, твориться неологізмами, звуковими ефектами (асонансами, алітераціями, звуко-наслідуванням), розмірами рядків, строф. Кларнетизм П. Тичини закорінений у символізмі, поєднаному з неоромантизмом, експресіонізмом, імпресіонізмом.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. У чому виявляється суперечливість творчого шляху П. Тичини?
2. Прокоментуйте рядки з поезії П. Тичини:

*Любити свій край не є злочин,
коли це для всіх.*

3. Поясніть, як ви розумієте твердження В. Барки: «Тичина-"кларнетист", можливо, був найвизначніший лірик світу в свої "клясичні" роки (1914–1924)».

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуйте усну розповідь про кларнетизм у творчості П. Тичини.

Рання лірика П. Тичини: відтворення настроїв людини через образи природи

Вірші П. Тичини «Ви знаєте, як липа шелестить...» (1911), «Арфами, арфами...» (1914), «О панно Інно...» (1915) написані в «досоняшнокларнетівський» період поета, але в них відчувається безпосередність і щирість почуття, музичність, неповторність таланту, який трохи пізніше заявить про себе на повну силу. Уже тоді в них виникає і міцніє один із головних мотивів творчості П. Тичини — єдність людини із природою, захоплення мудрістю, красою і доцільністю світобудови. Ліричний герой, його душа споріднені зі Всесвітом, тонко відчуваючи найменші зміни в ньому.

¹ Станіслав Володимирович Тельнюк (1935–1990) — український письменник і літературний критик, один із найвідоміших тичинознавців.

Влучно охарактеризував ранню творчість П. Тичини С. Тельнюк¹: «Пейзажна лірика Павла Тичини — не лише про природу, а інтимна — не лише про любов. Тут кожне слово має смисл, буквальний і переносний, конкретний і узагальнений. Його твори — про сенс буття людини і Всесвіту. Це твори великої філософської наснаги».

Поезія є першим друкованим твором П. Тичини. Вона пронизана настроями весни. Ця пора року асоціюється з буянням почуттів, радісним очікуванням чогось нового, незнаного, але обов'язково світлого й радісного. Ліричний герой П. Тичини переповнений коханням. І воно таке бентежне, несподіване, чисте, що він виливає свою душу природі — шелесту липи у весняну ніч, старим гаєм, місяцю, зорям, солов'ям. Настрій вірша піднесений, радісний, ідеться ж бо про найсвітліше перше почуття кохання, незатьмарене життєвими грозами.

Така гармонійна картина — це віддзеркалення душі ліричного героя, який захоплений образом коханої, готовий підпорядкувати всього себе її бажанням, її життю, тому й використовує для висловлення своїх почуттів «мову» природи. Відтак поезія зіткана із зорових і слухових образів, обрамлених риторичними фігурами: питанням — ствердженням. Ними поет підкреслює емоційний стан ліричного героя, який усьому світу прагне розповісти про свої почуття.

«Арфами, арфами...» (1914)

Вірш позначений тривожним чеканням і сподіванням оновлення та побудований на оптимістичних акордах. Поет відчуває себе в обіймах Всесвіту, і його ліричний герой прагне знайти, своє місце в житті, свій нерозривний, органічний зв'язок із природою. Емоційно промовиста персоніфікація весни як дівчини, закосиченої квітами, з перлами роси, співом жайворонка, дзвоном струмків і музикою гаїв доповнюється іншою, протилежною нотою — тогочасного громадського життя:

*Буде бій
Вогневий!
Сміх буде, плач буде...
Перламутровий...*

Весна — це й символ соціальної боротьби, передчуття національних випробувань і катаклізмів, якими, як ми знаємо, позначилося ХХ ст. в українській історії. Таким чином образ весни ще раз набуває символічних рис: ліричний герой вірить у неминуче відродження рідної землі.

Для відтворення цієї гами почуттів П. Тичина використовує неологізми («самодзвонними», «ніжнотонними»), численні інверсії, які допомагають поету акцентувати ключові образи твору — *арфи, думи, бій, плач*.

О. Мурашко. Дівчина в червоному капелюшкy. 1902–1903.

У її композиційній основі — щемливий спогад про нерозділене кохання як емоційний вибух почуттів, характерний для надзвичайно ніжної, чутливої, тонкої душі ліричного героя. Він уже усвідомлює, що завдяки розлуці, пережитому чуттєвому досвіду подорослішав, ймовірно, навіть попрощався із юністю, бо засвоїв її уроки: від «дитинної» любові один крок до любові «дорослої», не завжди щасливої:

...Любові усміх квітне раз — ще й тлінно.

Наскрізними образами цієї поетичної сповіді є сніги, зимовий вечір, що викликають асоціації із померлими, давно минулими почуттями — «любив». Проте зверніть увагу, що це слово використане із знаком питання, бо виражає сумнів ліричного героя: чому кохання може бути нерозділеним («Я Вам чужий — я знаю») чи насправді він любив? чи створив для себе ілюзію всеохопного почуття до панни Інни? чи її сестри?

М. Жук. Фрагмент панно «Біле і чорне». 1912.

«О панно Інно...» (1915)

У життєвій історії П. Тичини є важливий епізод — знайомство із сестрами Коновал, Полею і Нюсею. Дівчата були доньками чернігівського краєзнавця та літератора Івана Коновала, приятеля М. Коцюбинського. Про них згадує сам поет у щоденникових записах, зізнаючись, що він покохав Полю, але, як засвідчують біографи, дружив із Нюсею, таємно закоханою у молодого Павла. Звістка про її смерть від сухот народила такі слова поета: «В Нюсі я довго любив Полю. Ні та, ні друга, звичайно, цього не бачили».

Загадкова панна Інна насправді Нюся. Цей епізод із біографії П. Тичини допомагає нам осмислити задум поезії, яка належить до однієї із найкращої інтимної лірики автора.

Ці питання виявляються не риторичними, бо є у поезії ствердження — «любив...». Уже не питання, а ствердження. Ба більше, художня палітра

поета з «зимової» змінюється на «літню», коли він згадує про луги, які цвіли, про «шеніт гаю», тобто йдеться про розквіт кохання, про надію на взаємність («А хтось кричить: ти рідну стрів!»).

Центральним образом є очі дівчини, які залишилися у пам'яті ліричного героя «як музика, як спів». Зверніть увагу на незвичність порівняння, у якому зоровий образ — очі — доповнюється слуховим, так традиційна портретна деталь з любовної лірики — очі коханої — набуває нового відтінку. Вони супроводжують ліричного героя завжди, бо це солодкий і водночас щемливий спогад про колись пережите неповторне перше почуття.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Визначте основний мотив поезії «Ви знаєте, як липа шелестить...»
2. Поміркуйте, з якою метою у цьому вірші автор використав поетичний паралелізм.
3. Як ви розумієте образ «дідуганів»? Хто вони?
4. До якого різновиду належить поезія П. Тичини «Ви знаєте, як липа шелестить...»? Свою відповідь обґрунтуйте.
5. Проаналізуйте особливості мови й віршування у поезії «Ви знаєте, як липа шелестить...» (розмір, рима).
6. Які мотиви поєднано у вірші «Арфами, арфами...»?
7. Що символізує образ весни в поезії «Арфами, арфами...»?
8. Поміркуйте, до кого звертається поет словами у поезії «Арфами, арфами...»:

*Ой одкрий
Колос вій!*

Який це художній троп? Яка його роль у розкритті задуму автора?

9. Поясніть, як ви розумієте слова композитора Якова Степового про вірш «Арфами, арфами...»: «Самі слова — чиста музика».
10. Проаналізуйте художні засоби, з допомогою яких поет відтворює драматичні переживання у вірші «О панно Інно...».
11. Яка роль неологізмів у цьому вірші?
12. Чому поезію «О панно Інно...» називають перлиною інтимної лірики П. Тичини?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуйте усну розповідь про особливості розкриття почуття кохання у ліриці П. Тичини.

Художнє відтворення національно-визвольного пробудження народу в ліриці П. Тичини

Перша збірка П. Тичини «Соняшні кларнети» написана ніби на одному подиху, стільки в ній енергії, бадьорості, життєдайної снаги і захоплення світом, його гармонією. Передусім це характерно для пейзажних мініатюр, позначених скондесованістю образів, емоційністю світосприймання. Проте конкретні реалії життя не могли не ввійти до книги поета, який так оголено й чуйно сприймав вир тогочасних подій.

«Одчиняйте двері...» (1918)

У 1919 р., аналізуючи збірку «Соняшні кларнети», А. Ніковський¹ написав:

«...єдиний у всій нашій сучасній поезії дав нечувано-різку й геніально-пластичну картину нашої української революції. Ефект цього вірша заснований... на церковній ремінісценції, на ефекті того момента, коли наречена входить до церкви: закриті двері, хор зупиняється, люде обертаяться до дверей... Враз розчиняються двері, хор гримить... в церкву вливається світло, гомін, в квадраті дверей горить блакить неба, і в центрі уваги — молода, ясна наречена, біла голубка. Павло Тичина скористувався тим глибоким ефектом, котрий походить від руйнації звичної загадки; він на самім високім ступеню ламає звичну асоціацію і замість ясного образа... дає страшний образ чорної зливи, дикої бурі».

Отож критик помітив композиційний засіб, покладений в основу поезії, — антитезу між сподіваннями на революційну зміну світу та її реальними результатами («одчиняйте двері...» — «одчинились двері...»): надії на щастя не справдилися, бо замість «голубої блакиті» у природі (у світі людей) запанувала «горобина ніч». Ця алегорія у контексті вірша прочитується легко, достатньо звернути увагу на час написання твору.

Поезія містить усього дві строфи, але щільність художньої думки у ній дуже помітна. Вона досягається численними художніми засобами. Це, з одного боку, символи світлого прийдешнього — *блакить, серце, очі, хорали*, а з іншого, — жорстокої реальності (*горобина ніч, шляхи в крові, незриданні сльози дощу*). У такий спосіб твориться поетична картина несправджених надій, світосприйняття поетових сучасників і самого автора, котрі розчаровані жорстокою реальністю.

Недаремно А. Ніковський означив цю поезію П. Тичини як *«найкращий вірш нашої поезії про українське відродження, про перші наші ясні сподіванки й почуття національного щастя та дальші соціальні й політичні бурі, анархію, кров»*.

¹ Андрій Васильович Ніковський (1885–1942) — український літературознавець, мовознавець, громадський і політичний діяч.

ПРИГАДАЙТЕ!

Пригадайте з уроків історії, що вам відомо про цю подію? Знайдіть матеріали про відзначення століття бою під Крутами. Що нового ви дізналися? Які міфи розвінчують історики? Які нові деталі з'являються?

«Пам'яті тридцяти» (1918)

Поштовхом до написання поезії стала реальна історична подія — трагічний бій під Крутами 29 січня 1918 року.

Як тонкий лірик, П. Тичина пропонує читачеві власну рефлексію, тобто розуміння своїх переживань, руху емоцій, викликаних цією небуденною подією. Це засвідчується і заголовком поезії, і її першою строфою:

*На Аскольдовій могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українців,
Славних, молодих...*

У наступних рядках автор означає загиблих — українську молодь — «цвітом» нації, адже вони поклали життя за вільну Україну, вільну від більшовицької навали. Цей трагічний епізод підштовхує автора до поетичного передбачення майбутнього:

*По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.*

(Пригадайте образ із поезії «Одчиняйте двері...»: «Всі шляхи в крові»). Пророчий дар поета очевидний: він відчув та емоційно схвилювано висловив те, що не помічали (чи не хотіли помічати) політики: трагізм часу, невідповідність мети та засобів її досягнення.

О. Климко. Бій під Крутами. 1936.

Із третьої строфи П. Тичина переходить від художнього осмислення конкретного історичного факту до його філософського змісту. Своєрідна поетична «межа» тут — пейзажна замальовка, яка відтінює вічність і мудрість природи на протигагу смертності і самознищенню людини, часто через соціально та політично хибні проекти:

*Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...*

Філософський зміст поезії розкривають біблійні образи Каїна, кари Божої, Нового Заповіту, святих. Водночас згадка про смерть молоді «з славою святих» повертає читацьку думку (і авторову) знову до історичної конкретики. Так поет замикає коло: героїчний чин — трагізм ситуації — невідворотність Божого суду для тих, хто зважається на несправедні справи. Такий підхід до реальної події, котра, як відомо, нічого не змінила ані в стратегічній, ані в політичній площині, украй важливий. Він — і філософський, і гуманістичний, бо життя людини — найвища цінність на землі незалежно від політичних доктрин і соціальних зрушень.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Поясніть образи вірша «Одчиняйте двері...», як-от «голуба блакить», «незриданні сльози». Які асоціації вони у вас викликають?
2. Проаналізуйте роль риторичних окликів у творі «Одчиняйте двері...».
3. Яку роль відіграють біблійні образи у вірші «Пам'яті тридцяти»?
4. З'ясуйте, чому у вірші «Пам'яті тридцяти» звучить мотив помсти, покарання за всесвітнє зло? Яка його роль у розкритті авторського задуму?
5. Які мотиви об'єднують поезії «Одчиняйте двері...» та «Пам'яті тридцяти»?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Проаналізуйте, як розгортається громадянська тема у поезіях П. Тичини «Одчиняйте двері...» та «Пам'яті тридцяти». Відповідь запишіть у зошит.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

1. Послухайте вірш «Пам'яті тридцяти» у виконанні Марії Бурмаки. Своїми враженнями поділіться із рідними. Доберіть в мережі Інтернет ілюстрації, якій відтворюють настрій вірша, або проілюструйте власними малюнками.
2. Організуйте в класі поетичний вечір, на якому продекламуєте ваші улюблені поезії П. Тичини.

ВАШІ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Дослідіть історію створення М. Жуком панно «Чорне і біле». Як пов'язане це художнє полотно з творчістю П. Тичини?

ПОЕТ «ДОСКОНАЛОЇ ПРОСТОТИ» І ФІЛІГРАННОЇ ДУМКИ

ЄВГЕН ПЛУЖНИК

1898–1936

*Суди мене судом твоїм суворим,
сучаснику. — Нащадки безсторонні
простять мені і помилки, й вагання,
і пізній сум, і радість передчасну, —
їм промовлятиме моя спокійна щирість.*

Євген Плужник

Життєвий і творчий шлях

Євген Плужник народився 26 грудня 1898 р. на Воронезьчині — у степовій слободі Кантемирівці (звідси — і псевдонім Кантемирянин, під яким будуть опубліковані його перші українські вірші). Хлопець навчався у кількох гімназіях, а в 1918 р. разом із батьками переїхав на Полтавщину, звідки походив його батько. Деякий час учителював у селах, а в 1921 р. пов'язав долю з Києвом. За порадою старшої сестри та її чоловіка вступає до ветеринарно-зоотехнічного інституту, але згодом кидає його, бо обирає театральну освіту, яку також не завершить. Є. Плужник нарешті знаходить своє покликання в поезії. У 1924 р. він входить до літературного угруповання «Ланка».

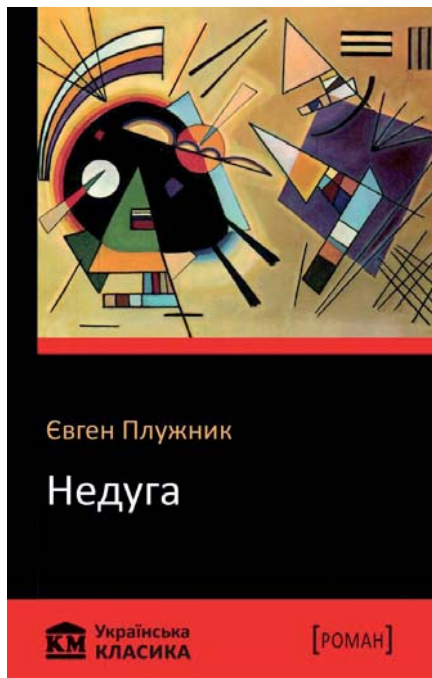
За його життя, на якому фатально позначилася хвороба — туберкульоз, виходять дві збірки: «Дні» (1926) та «Рання осінь» (1927). У 1930-х рр. поет упорядкував ще одну збірку («Рівновага»), але її опублікували лише після його смерті (1948, Німеччина) і в 1966 році у «Вибраних поезіях» Євгена Плужника.

Члени літературного об'єднання «Ланка». Зліва направо: Борис Антоненко-Давидович, Григорій Косинка, Марія Галич, Євген Плужник, Валер'ян Підмогильний, Тодось Осьмачка. 1925.

Обкладинка книги віршів.
Видавництво «Темпора». 2018.

Обкладинка роману «Недуга»
Видавництво «КМ-Букс». 2017.

Він є автором роману «Недуга» (1928), кількох п'єс, сценаріїв (їх доля невідома) і перекладів, укладачем «Антології української поезії» (1930–1932, у співавторстві), словника «Фразеологія ділової мови» (1926–1927, разом із В. Підмогильним). І ці всі досягнення — за якихось десять років, зовсім недовгий період часу.

Репресивна сталінська система планомірно боролася з українською інтелігенцією, звинувачуючи її в «контрреволюційній діяльності». У 1934 році поета заарештовано, засуджено до розстрілу, який замінили десятима роками ув'язнення. Водночас його хвороба досягла найкритичнішої стадії.

На початку 1936 р. Євген Плужник помирає від туберкульозу в соловецькій тюремній лікарні.

Філософська лірика поета

Для стилю Є. Плужника-лірика характерні стислість думки і водночас ліричність, емоційна чуттєвість, сповідальність. У його мистецькій палітрі поєдналися модерністські течії, як-от імпресіонізм, експресіонізм, неокласицизм, неоромантизм.

Поет по-філософськи осмислював феномени людського буття, духу, природи, як, наприклад, у вірші:

*Каменя один приділ — лежати!
Вітрові один закон — лети!
Тільки я поставлений питати
як не цілі, то бодай мети...*

*Та хоч як — в лиця свого поті —
зважу міру явищ і подій, —
камінь той лежатиме і потім,
вітер той летітиме й тоді.*

Є. Плужник — один із найталановитіших поетів не лише «розстріляного відродження», а й ХХ ст. Хоча він прожив коротке життя, та ні хвороба, ні сталінський терор не вбили його духу, його бажання творити, художньо осягав земну красу, гармонійність світобудови, а також те, як соціальні проекти людства призвели до руйнації та катастрофи.

Євген Плужник створив неперевершені твори, позначені сповідальністю, щирістю інтонацій, багатством звукопису, глибиною думки.

«Вчись у природи творчого спокою...» (1927)

У вірші провідним мотивом є краса землі та захоплення нею. Передусім — гармонійністю світобудови («Мудро на землі...»). Мудро від колообігу пір року, від циклічності в трансформаціях природи: народження — розквіт — згасання — і знову народження... Проте автор акцентує читацьку увагу саме на осінній атмосфері, адже осінь — символ людської зрілості: і фізичної, і духовної.

Ліричний герой ділиться важливою для себе істиною-відкриттям: аби реалізувати себе і свій творчий потенціал, треба бути урівноваженим, мудрим і вчитися цього у природи:

*Вчись у природи творчого спокою
В дні вересневі. Мудро на землі,
Як від озер, порослих осокою,
Кудись на південь лунуть журавлі.*

О. Мурашко. Вид на Дніпро.
1890-ті.

*Вір і наслідуй. Учневі негоже
Не шанувати визнаних взірців,
Бо хто ж твоїй науці допоможе
На певний шлях ступити з манівців?*

Адресат поезії — учень, вічний учень, яким є кожна людина, котра замислюється над сенсом свого існування, над найскладнішою «наукою» людських взаємин і моральних орієнтирів.

Проаналізовані поезії Є. Плужника — майстерні зразки філософської лірики. Це медитації, тобто схвильовані й емоційно напружені роздуми над вічними цінностями буття. Вони сповнені експресії, виразником якої постає ліричний герой.

«Ніч... а човен — як срібний птах!..» (1928)

У вірші ліричний герой ніби на одному подиху висловлює своє зачудування неймовірною картиною ночі, а через неї — огромом і величчю світу:

*Ніч... а човен — як срібний птах!..
(Що слова, коли серце повне!)
...Не спіши, не лети по сяйних світах,
Мій малий ненадійний човне!
І над нами, й під нами горять світи...
І внизу, і вгорі глибини...
О, який же прекрасний ти,
Світе єдиний!*

У цій ліричній мініатюрі конкретна картина місячної ночі на човні органічно доповнюється алегоричною — емоційним переживанням ліричним героєм величі людини як вінця природи і водночас її малістю перед обличчям вічності, безмежністю світу.

герой усвідомлює, що людське життя серед цієї величі природи та світобудови — лише мить, яка промайне швидко, тому треба вчитися жити так, аби відчувати і наслідувати цю велику, але для людини скороминущу гармонію природи:

Нагадаємо, що у художньому світі романтиків образ човна є традиційним, проте під пером Є. Плужника він набуває нових значень. Це вже не символ пошуку себе, свого ідеалу, свого місця в житті, а повноти буття, його краси, неповторності й загадковості («...човен — як срібний птах!»). Водночас ліричний

*...Не спіши, не лети по сяйних світах,
Мій малий ненадійний човне!*

Образ човна у цих рядках переосмислюється, символізуючи уже людське життя, ставлення до нього конкретної людини, яка не завжди може зупинитися і досягнути свої вчинки, їхню суть, власне, — своє призначення на цій землі. Аби підкреслити цю думку, автор приземлює образ човна, використовуючи епітети (*малий ненадійний*).

ПРИГАДАЙТЕ!

Що ви пам'ятаєте про поняття «ліричний герой»? Яким постає ліричний герой особистісної лірики Тараса Шевченка?

В. Державин¹ влучно охарактеризував творчість Є. Плужника: «*Поетичне мистецтво Є. Плужника — це природність актора, що грає на кону не літературну якусь «дійову особу», а себе самого*». Отож літературознавець стверджує, що ліричний герой поета зливається із ним самим.

Ліричний герой у проаналізованих поезіях Є. Плужника постає перед нами надзвичайно чуттєвим, схвильованим, небагатослівним, таким, що розуміє ціну кожної миті життя, його неповторність, красу, захоплюється ними. Таким був і поет, як засвідчують його сучасники.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Прокоментуйте рядки Є. Плужника, винесені як епіграф до теми.
2. Поміркуйте, чи можна в проаналізованих поезіях Є. Плужника ототожнювати ліричного героя та автора. Чому?
3. Визначте провідний мотив віршів «Ніч... а човен — як срібний птах!..», «Вчись у природи творчого спокою...». Які художні засоби використав автор для його розкриття?
4. Поясніть слова з поезії «Ніч... а човен — як срібний птах!..»: «...Що слова, коли серце повне!».
5. Яка функція трьох крапок у цьому творі?
6. Поясніть, як ви розумієте образний вислів «творчий спокій» із поезії Є. Плужника «Вчись у природи творчого спокою...». Як ви гадаєте, автор має

¹ Володимир Миколайович Державин (1899–1964) — український літературознавець, критик, поет, перекладач, один із активних учасників Мистецького українського руху (МУР).

на увазі творчу людину чи людину взагалі? Свою думку аргументуйте текстом твору.

7. З'ясуйте, які мотиви об'єднують ліричні твори Є. Плужника та П. Тичини.

8. Поясніть слова Л. Череватенка¹: «Досконалість простоти — ось питомі риса Плужникової поезії».

9. Випишіть із поезій Є. Плужника афористичні вислови і прокоментуйте їх.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Вивчіть напам'ять одну з поезій Євгена Плужника (на вибір).

ЧИТАЄМО ІЗ ЗАДОВОЛЕННЯМ

У центрі роману Є. Плужника «Недуга» (1928) — історія закоханості директора заводу Івана Орловця у відому співачку, яку він пам'ятав ще дівчиною. Прозаїк майстерно відтворив вир пристрастей, сумнівів і парадоксів людських стосунків, а також життя київської інтелігенції 1920-х рр. ХХ ст. У чому суть кохання? Яка роль вибору в житті людини? Що таке гармонія стосунків і гармонія життя? На ці актуальні й нині питання ви поміркуєте разом із автором.

ВАШІ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

1. Прочитайте розвідку В. Стуса про П. Тичину «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)». Основні її тези занотуйте і підготуйте усне повідомлення для однокласників. Які думки В. Стуса вас найбільше вразили?

2. Напишіть реферат на тему: «"Кольоровий слух" і "слуховий колір" у "Соняшних кларнетах" П.Тичини».

3. Підготуйте презентацію на тему: «Творча біографія П.Тичини у книзі поезій "Новенький ровер старенького пенсне" В. Слапчука».

Ви — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Напишіть сценарій урочистого вечора, присвяченого відзначенню 120-ліття з дня народження Є. Плужника. Використайте вірші поета, спогади про нього дружини Г. Коваленко.

¹ Леонід Васильович Череватенко (1938–2014) — український поет, мистецтвознавець, кінокритик, сценарист.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

1. Підберіть матеріали і підготуйте повідомлення на тему: «Павло Тичина і музика» або «Малярські роботи Павла Тичини» (на вибір). Із результатами свого дослідження ознайомте однокласників на уроці української літератури або в соцмережах.

2. Перегляньте фільм «Кларнети ніжності» (режисер В. Вітер). Враженнями від нього поділіться з рідними.

Я — читач, або перевіряємо себе

1. З'ясуйте, які мотиви об'єднують ліричні твори Є. Плужника та П. Тичини?

2. Зробіть порівняльний аналіз поезій М. Вороного «Блакитна панна» і П. Тичини «Арфами, арфами...».

3. У чому полягає особливість любовної лірики П. Тичини?

4. Як П. Тичина уславив борців за вільну Україну?

5. Поясніть назву збірки «Соняшні кларнети».

6. Які особливості віршування творів раннього П. Тичини?

7. Прокоментуйте думку С. Єфремова про П. Тичину: «Поет, мабуть, світового масштабу».

8. Що ви пам'ятаєте про символізм? Які його ознаки? Як символізм виявився у творчості раннього П.Тичини?

9. Випишіть із поезій Є. Плужника афористичні вислови і прокоментуйте їх.

10. Охарактеризуйте ліричного героя поезій Є. Плужника.

11. Пригадайте назви збірок Є. Плужника. Як ви розумієте їх назви?

РОЗДІЛ 3 КИЇВСЬКІ НЕОКЛАСИКИ

Навчальний маршрут

У цьому розділі ви:

- **дізнаєтеся** про групу «київських неокласиків» та їхнє творче кредо;
- **прочитаєте** поезії Максима Рильського «Солодкий світ!..», «У теплі дні збирання винограду»;
- **вивчите** напам'ять одну поезію М. Рильського (на вибір);
- **засвоїте** поняття «філософічність» лірики, повторите відомості про сонет як жанр ліричного твору;
- **визначите** мотиви лірики М. Рильського та дослідите вітаїстичність, філософічність та сповідальність його творчості раннього періоду;
- **зрозумієте**, чому «неокласики» орієнтувалися у творчості на вершини світової літератури;
- **відкриєте** для себе досконалість форми вірша «київського неокласика»;
- **удосконалисте** вміння аналізувати ліричні твори, визначати провідні мотиви, тропи.

«**К**иївські неокласики» — умовна назва творчої співдружності таких поетів, як Микола Зеров, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, Освальд Бургардт (псевдонім — Юрій Клен), Максим Рильський, котрі від 1923 р. живуть і працюють в Києві. Вони не прагнули об'єднатися організаційно, заявити про свою естетичну платформу, а лише спільно виступали на різноманітних літературних вечорах, приязно ставилися один до одного. Навіть написали іронічно-жартівливий «Неокласичний марш»:

*Ми виникаємо стихійно,
Щороку сходячись на чай.
Страшися, «Плуже»¹ безнадійний,
І свій статут переробляй!*

.....
*Ми — неокласики, потужна
Літературна течія,
Ступаєм дружно, харалужно:
Леконт де Ліль, Ередія²!*

¹ «Плуг» — літературно-мистецька організація (1922–1932), повна назва — Спілка селянських письменників України.

² Шарль Леконт де Ліль (1818–1894), Жозе-Марія де Ередія (1842–1905) — французькі поети-«парнасці». Українські «неокласики» розглядали їхню творчість як зразок для наслідування.

Цих поетів ще називали «п'ятірним гроном». Річ у тім, що М. Драй-Хмара присвячує друзям-неокласикам сонет «Лебеді» (1928), у якому є такі рядки:

*О гроно п'ятірне нездоланих співців,
Крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів,
Що розбиває лід одчаю і зневіри.*

Вони творили на засадах модернізму, опонуючи офіційній владі, бо пропагували мистецтво високоестетичне, позбавлене функції «служіння» певним ідеологічним настановам. Українські «парнасці» зверталися до класики — вершини літератур античних, європейських, слов'янських, східних різних періодів. Про це образно сказав М. Зеров:

*Я знаю: ми тугі бібліофаги¹.
І наша мудрість — шафа книжкова.*

Суголосну думку висловив і П. Филипович:

*Натхнення, втіху чую я тоді,
Коли учусь у давнього митця.*

Атмосфера книжності у «неокласиків» визначалася їхньою любов'ю до культурної спадщини і добрим її знанням. Вони пропагували літературні традиції і згідно з ними сповідували закони ясності, гармонії, простоти в художній творчості. Їхні образи позначалися пластичністю, вишуканістю, а форма творів — довершеністю.

«Київські неокласики» — прихильники класичного вірша, тому в їхньому доробку велике розмаїття строф, які набувають нових рис і звучать оригінально.

У 1920-х рр. в українській літературі почали з'являтися твори-агітки, твори-плакати, далекі від художньої досконалості. «Неокласики» обстоювали необхідність засвоєння найвищих літературних здобутків людства як передумову справжнього розквіту мистецтва, бо бажали бачити рідне письменство в колі світових літератур.

Спільні ознаки творчості «неокласиків»

¹ Бібліофаг — пожирач книг.

ПОЕТ-АРИСТОКРАТ

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

1895–1964

*Він увійшов у безсмертя розкутим, гармонійним,
людяним, сповненим душевної краси.*

Іван Ільєнко¹

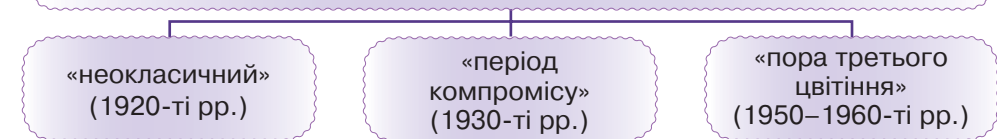
Життєвий і творчий шлях

19 березня 1895 р. в Києві в сім'ї відомого етнографа та громадського діяча Тадея Рильського та селянки Меланії Федорівни народився син Максим. Дитинство майбутнього поета пройшло в селі Романівка на Житомирщині — батьківщині матері. З 1908 р. він навчається в київській приватній гімназії В. Науменка, здобуваючи ґрунтовну гуманітарну освіту. Постійно перебуває в середовищі української творчої інтелігенції, що благодатно вплинуло на формування світоглядних та естетичних поглядів майбутнього поета.

З 1915 р. М. Рильський навчається в університеті Св. Володимира (нині — Київський національний університет ім. Т. Шевченка): спочатку на медичному факультеті, а потім — на історико-філологічному. Проте Українська революція 1917–1921 рр. змусила перервати здобуття освіти.

М. Рильський почав писати рано — перший вірш опубліковано в 1907 р., а за три роки побачила світ його дебютна збірка «На білих островах» (1910), позначена молодечим романтизмом, умілим володінням і словом, і віршем. Наступна книга з'явилася за вісім років — «Під осінніми зорями», яка засвідчила змушніння й зростання таланту молодого автора. У ній надруковано твори, які і нині вважаються шедеврами української лірики: «На білу гречку впали роси...», «Молюсь і вірю...», «Вже червоніють помідори...» та інші.

Етапи творчості Максима Рильського

¹ Іван Олександрович Ільєнко (1943–1996) — український журналіст, письменник, публіцист.

1920-ті рр. — це «неокласичний» період творчості поета (збірки «Синя далечина», «Крізь бурю й сніг» тощо). М. Рильський звертається до тем мистецтва, вічності, плінності життя, пошуку його змісту, він вмонтовує у свої твори образи, сюжети й мотиви, запозичені зі світової літературної традиції, використовує канонічні ліричні жанри, від збірки до збірки вдосконалюючи майстерність.

У березні 1931 р. М. Рильський був заарештований за безпідставним звинуваченням у приналежності до української контрреволюційної організації. Насправді офіційна влада розпочала боротьбу із тими літераторами, які не служили їй. А поет-«неокласик» сповідував закони творчої свободи, ідеологічної незаангажованості, тому й потрапив під прес репресій.

1930-ті рр. позначені компромісом М. Рильського із самим собою та власним талантом: він пише декларативні вірші про радянську сучасність, своєрідні агітки. Як зазначив літературознавець О. Білецький, «революція його випрямила».

Із початком Радянсько-німецької війни поет перебуває в евакуації в Уфі (нині — місто в Російській Федерації). Його творчість починає відроджуватися, звучати по-новому. Наприклад, у «Слові про рідну матір» М. Рильський звертається до кожного українця: пам'ятай, чий ти син, на якій землі живеш, які матеріальні, духовні та культурні надбання мусиш захистити від ворога. Поет стверджує ідею безсмертя рідного народу, а також із винятковою ніжністю змальовує образ Вітчизни. Чудові пейзажі мають чіткі географічні координати. Проте у повоєнне десятиліття він зазнає розгромної критики за патріотичні твори, написані в 1940-х рр.

1950–1960-ті рр. — останній період творчості, за висловом самого М. Рильського, «пора третього цвітіння» — нового творчого піднесення. У цей час надруковано збірки «Троянди й виноград», «Далекі небосхили», «Голосіївська осінь», «В затінку жайвоньки», «Зимові записи».

Кабінет Максима Рильського. Київський літературно-меморіальний музей М. Рильського.

24 липня 1964 р. Максим Рильський помер.

Поет понад шістьдесят років працював у літературі й залишив велику та цікаву спадщину. Його талант був багатограний: тонкий лірик, невтомний перекладач, вдумливий учений, талановитий мистецтвоз-

навець. Своє творче (і життєве) кредо М. Рильський визначив у пролозі до поеми «Мандрівка в молодість»:

*Колись перед історії судом
І я постану, птах малого льоту,
Востаннє оглядаючись кругом.
І скаже суд: «Чи виконав достоту
Призначення своє ти на землі,
Чи, може, розмінювався на дрібноту?»*

Поетичний феномен М. Рильського поєднав у собі класичні традиції та новаторство. Художні ідеї, образи, мотиви, співзвучні духові часу, він втілював у встановлених формах, як-от сонет, октава, терцина, рондо, секстет, що помітно збагатили лірику та ліро-епос. Найбільшу майстерність поет виявив у чітких ямбах, але він також оволодів і верлібром, вільний, розкутий ритм якого дав змогу передати своєрідний плин думки. Багатство ритмомелодійних засобів автора доповнювалося новизною тропів і фігур поетичної мови.

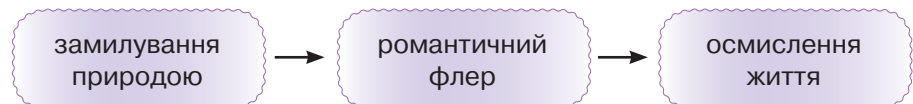
Поет І. Малкович так визначив місце М. Рильського в українській культурі: «Маєстатичний¹ майстер українського слова, «алхімік мудрих слів», який в «коштовних ямбах» переливав вічну красу і біль рідної землі. Його нищили, але він щоразу відроджувався, тримаючи небо української культури у найбезпросвітніші українські часи».

Задушлива атмосфера тоталітарного режиму спричинили певні деформації його творчості. Однак в історію української літератури він увійшов як поет краси, людяності, як майстер довершеної поетичної форми.

Рання творчість М. Рильського

«Солодкий світ!» (1919)

Вірш читається і сприймається на одному подиху, бо його зміст та інтонаційний малюнок підпорядковані настрою життєлюбства, який органічно зумовлений природними для молодого людини почуттями — радістю від буяння весни й кохання. Це три строфи, композиційно поєднані епіфорою «солодкий світ», котра щоразу по-іншому підкреслена: у першій строфі — крапкою, у другій — знаком оклику, у третій — знаком питання. Такий підхід — не формальна забаганка, а продуманий композиційний засіб, який допомагає досягнути почуття ліричного героя.

У першій строфі відтворено настрій замилювання весняною природою («простором блакитно-білим», сонцем, що порівнюються зі «золотим небесним квітом»), коли «солодкий світ» народжує в серці людини «дух ширококрилий». Це констатація факту, факту довершеності, краси й гармонійності природи.

У другій строфі з'являється (завдяки деталі «погляд») образ коханої, овіяний романтичним флером «надвесняних тонких віт», і він так само ідеальний, як природа, з якою поет порівнює дівчину. Відповідно зростає емоційна напруга.

У третій строфі ліричний герой звертається сам до себе і до своєї коханої зі запитанням, і це вже філософський підхід до осмислення життя, його найбільшої таємниці — «солодкості», тобто неповторності кожної хвилини, миті та вічності. А вміння їх вловити, відчутти, сприйняти, на думку поета, — це справжній талант, який дарують людині вищі, небесні сили:

*Чи янголи нам свічі засвітили
По довгих муках безсердечних літ,
Чи ми самі прозріли й зрозуміли
Солодкий світ?*

В останній строфі перед читачем постає образ, забарвлений тривогою, неспокоєм, усвідомленням помилковості прожитих днів без весняної чистоти, сонячності, а отже, і любові — «довгі муки безсердечних літ». Проте він не спотворює загальну вітальну енергію вірша, а лише підкреслює неповторність і неодмінність кожної миті — щасливої! — у житті людини.

Цей мотив вибухового, нуртуючого життєлюбства посилюється епіграфом, запозиченим із Книги Екклезіяста (або Проповідника): «Сладок світ». У перекладі І. Хоменка ця фраза має продовження і звучить так: «І світло солодке, і весело очам дивитися на сонце!» (вірш 11:7).

Інтерпретатори Біблії зазначають, що світло — це радість, а для християн світло — це і Господь, Спаситель. Як справедливо зазначив Володимир Панченко, ця поезія, як і інші зі збірки «Синя далечінь» — це апофеоз ствердження, прийняття неосяжної краси дарованого нам світу і вдячності Творцеві.

«У теплі дні збирання винограду...» (1922)

Сонет пронизаний мотивом повноти та гармонії життя. Поетична думка М. Рильського розгортається двома лініями — конкретно-реалістичною та чуттєво-імпресіоністичною. Ліричні герої — він і вона, «мули нешвидкі», батіг, згадується навіть така прозаїчна деталь, як прищуплене праве вухо мула. Але ключовим образом, який наповнює цей земний

малюнок новим змістом, є образ саду, «ясного» саду, який нагадує рай, Едем, та Її — «ясної, як сад, і радісної, як сміх». Це дівчина-красуня, спокусниця й водночас благородна, добродісна думками та вчинками, бо на питання хлопця вона відповідає гречно, не відкидаючи і не приймаючи його почуттів. Це гра, легкий флірт двох молодих сердець, які сповнені жаги життя, краси світу, світлих надій, що такі органічні й природні у їхньому юному віці. У такий спосіб М. Рильський від конкретики переходить до художнього осмислення одвічних філософських питань про буття, його сенс, місце людини в світі й Всесвіті. Тобто є всі підстави стверджувати, що лірика поета позначена **філософічністю**.

Сонет є вишуканим зразком неокласичної інтимної лірики. Мотив винограду запозичено з античної культури, як і образ Кіпріди (нагадаємо, що в старогрецькій міфології це одне з імен Афродіти). Вже перша фраза вірша буквально «напоєна» класичною простотою і повнотою відчуття життя, його піку: достиглі грона, теплі дні, красива молодь. Це все символізує довершеність світу, його «солодкість» і красу. Та й звернення до жанру сонета у М. Рильського не випадкове — він був прихильником класичного вірша. Навіть полемізував із А. Малишком, який вважав, що «сонети куці — ні к чому». М. Рильський був переконаний, що «кована в залізні ритми мрія», маючи велику традицію, мусить посісти гідне місце в сучасній поезії. І сонетний доробок поета — яскраве свідчення цього.

В. Зарецький. Оксамитова ніч.
Ду́хи любові

ПРИГАДАЙТЕ!

Пригадайте, що ви пам'ятаєте про сонет у творчості І. Франка? Які особливості цієї поетичної форми?

Сонет — це чотирнадцятирядкова строфа, яка складається з двох чотирирядкових (катренів) і двох трирядкових (терцетів) строф, об'єднаних упорядкованим римунням. Складність цієї форми

виявляється не лише в усталеному римуванні, а й у вимогах до композиції і змісту, які постають як нерозривна цілісність. Перший катрен повинен відігравати роль вступу, у якому формується поетичний мотив; другий — розвиває його, перший терцет завершує думку, а другий — увесь сонет. Традиційно сонет пишеться 5- або 6-тис-топовим ямбом.

Ця віршована форма виникла в Італії в XIII ст. і поступово здобувала популярність у всіх літературах. В українській поезії сонет представлений у творчості І. Франка, Б. Лепкого, М. Зерова, М. Рильського, Ю. Клена, Є. Маланюка, Д. Павличка та інших. Згодом він зазнав певної еволюції, незважаючи на суворі правила написання. Наприклад, експериментаторство Д. Павличка виявилось у відмові від рими — обов'язкової ознаки сонета.

Філософічність — осмислення буття, філософські погляди ліричного героя.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуйте усну розповідь про мотив вітаїзму у ранніх поезіях М. Рильського.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Хто входив до «п'ятірного грона» неокласиків? Поцікавтеся біографіями М. Зерова, П. Филиповича, з'ясуйте, якою була їхня освіта. Чи є зв'язок між нею і захоплення культурною та літературною традицією «неокласиків»?
2. Охарактеризуйте естетичні засади «неокласиків». Поясніть назву «неокласики».
3. Прочитайте та прокоментуйте думку С. Єфремова про М. Рильського в період 1918–1920-х рр.: «Живий анахронізм для тих, що розбивають лоби перед пануванням факту, він являє собою зразок справді культурного поета, в одному рядкові якого більше змісту, ніж у цілих купках задрукованого паперу в деякого з галасливих "Гомерів революції"».
4. Випишіть у зошит художні засоби, використані М. Рильським у поезіях «Солодкий світ!» та «У теплі дні збирання винограду...». Укажіть їх функції у розкритті авторського задуму.
5. Які філософські мотиви об'єднують поезії «Солодкий світ!» та «У теплі дні збирання винограду...»?
6. Прочитайте думку літературознавця Юрія Коваліва про вірш «У теплі дні збирання винограду...»: «М. Рильський переніс античних героїв у типovo українські краєвиди, але означені вишуканою еллінською красою».

Чи згодні ви з цим твердженням? Свою відповідь аргументуйте аналізом вірша.

7. Визначте жанрову природу поезії «У теплі дні збирання винограду...», проаналізувавши особливості розгортання думки в ній, а також римування та розмір.

ВАШІ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Створіть презентацію на тему: «Образ винограду у ліриці М. Рильського». Обговоріть її із однокласниками та однокласницями.

ВИ — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

1. Напишіть сонет на тему кохання. Залучіть до цієї справи своїх друзів. Опублікуйте свої тексти на одній із інтернет-платформ.
2. Організуйте поетичний вечір читання сонетів українських та зарубіжних авторів.

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

Напишіть сценарій літературно-мистецького вечора «Поет, рибалка і філософ, / Правдивий друг Сковороди...» (Є. Маланюк про М. Рильського). Поцікавтеся, яку музику любив слухати поет, включіть її у сценарій. Запишіть його на відео, викладіть на відеохостинг YouTube або продемонструйте фільм у школі.

Я — ЧИТАЧ, АБО ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Поміркуйте, чи можна вважати творчість «київських неокласиків» елітарною? Свою думку обґрунтуйте.
2. Які риси стилю М. Рильського-«неокласика»?
3. У чому приналежність поезії М. Рильського «Солодкий світ!» (або «У теплі дні збирання винограду...»). Випишіть зорові образи, використані автором у тексті, і поясніть їхню роль.
4. Чи захопила вас лірика М. Рильського? Чим саме?

У цьому розділі ви:

- **дізнаєтеся** про жанрово-стильове розмаїття та тематичне багатство прози 1920–1930-х рр. ХХ ст., про літературну дискусію 1925–1928 рр.;
- **прочитаєте:** Микола Хвильовий (М. Фітільов) «Я (Романтика)»; Юрій Яновський «Майстер корабля»; Валер'ян Підмогильний «Місто»; Остап Вишня (Павло Губенко) «Моя автобіографія», «Письменники», «Сом»;
- **пояснюватимете** поняття з теорії літератури: художній час і простір; умовність зображення; урбаністичний роман; усмішка;
- **зрозумієте** причини виникнення літературної дискусії 1925–1928 рр., її основні ідеї;
- **дослідите**, якою була позиція Миколи Хвильового як письменника і громадянина, шукатимете відповіді на питання, як автор новели «Я (Романтика)» вирішує проблему внутрішнього роздвоєння людини між гуманізмом і фанатичною відданістю революції, між загальнолюдськими, вічними цінностями й політичною кон'юнктурою;
- **аналізуватимете**, як у прозі 1920–1930-х рр. розв'язувалися проблеми творення української культури, духовності української людини, її самоусвідомлення у новій дійсності;
- **визначатимете**, які морально-етичні колізії виокремлювали прозаїки в тогочасному житті та як їх художньо втілювали;
- **дослідите**, як Остап Вишня засобами комічного відтворював сучасне йому життя; визначите риси індивідуального стилю Остапа Вишні;
- **дискутуватимете** про добро і зло, про сенс земного буття, загадковість і велич душі людської, її поривання до гармонії та краси.

У 1920-х рр. в українській літературі починає активно розвиватися проза. Спершу її репрезентують оповідання, новела, повість, а з 1926 р., за словами тогочасного критика С. Пилипенка, розпочинається «романоманія». Друкуються і знаходять велику популярність серед читачів романи Євгена Плужника «Недуга», Валер'яна Підмогильного «Місто» й «Невеличка драма», Юрія Яновського «Майстер корабля», Миколи Хвильового «Вальдшнепи». Прозаїки порушують нові теми: міста, абсурдності життя, кіномистецтва, звертаються до філософських, морально-етичних, соціальних проблем. Вони сміливо експериментують із формою художніх творів, водночас спираючися на українську та європейську культурну спадщину. Письменники сповідують засади модернізму, зокрема, неоромантизму, імпресіонізму, психологічного реалізму.

РОЗДІЛ 4

ПРОЗОВЕ РОЗМАЇТТЯ

РОМАНТИК РЕВОЛЮЦІЇ

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

1893–1933

Я до безумства люблю... Я — вірю.

Микола Хвильовий

Сила поета в Хвильовому була потужнішою від сили політика. І тому він зважився на фізичну смерть, щоб назавжди залишитися живим в історії української літератури.

Михайло Наєнко¹

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ

Микола Григорович Фітільов (псевдонім — Микола Хвильовий) народився 13 грудня 1893 р. в селищі Тростянець на Харківщині (тепер Сумська область) у багатодітній родині вчителя. Навчався у школі та гімназії. Працював на різних посадах у селах. У 1916 р. мобілізований до царської армії, брав участь у військових діях. Саме на фронті кристалізуються його політичні погляди, зокрема симпатії до більшовицької доктрини — він вступає до лав комуністичної партії.

Микола Хвильовий із донькою Любою і дружиною Юлією Уманцевою.

У 1921 р. Микола Хвильовий переїжджає до Харкова. У цьому місті відбувся його поетичний дебют: виходять друком одна за одною поетичні збірки «Молодість» (1921) і «Досвітні симфонії» (1922). Проте він швидко усвідомив, що його покликання — проза, і вже у 1923 р. з'являється перша збірка новел «Сині етюди», у 1924 р. — «Осінь».

Художній доробок автора схвально зустрів тогочасна

¹ Михайло Кузьмович Наєнко (нар. 1938) — український літературознавець.

критика. О. Білецький назвав Миколу Хвильового «*основоположником справжньої нової української прози*».

Перу письменника належать повісті: «Повість про санаторійну зону» (1924), «Сентиментальна історія» (1928), «Іван Іванович» (1929) — та роман «Вальдшнепи» (1927)¹.

Сучасник М. Хвильового критик В. Коряк написав про свого друга: «Істинно: Хвильовий. Сам хвилюється і нас усіх хвилює, п'янить і непокоїть, дратує, зне- силює і полонить. Аскет і фанатик, жорстокий до себе і до інших, хворобливо вражливий і гордий, недоторканий і суворий, а часом — ніжний і сором'язливий, химерник і характерник, залюблений у слово, у форму, мрійник».

У 1925 р. письменник ініціює проведення літературної дискусії, яка тривала кілька років (1925–1928), про шляхи розвитку української літератури. Він заперечує «червону графоманію», закликає художників слова орієнтуватися не на просвіту, а на «*психологічну Європу*», тобто на кращі писемство здобутки європейської літератури. Він усвідомлює, що літературу не можуть творити ті, хто прийшов від трактора і плуга, хто не має ґрунтовних знань й освіти. Таких «літераторів» Микола Хвильовий називає «*червоними писарчуками*». Як талановитий публіцист і полеміст, у численних статтях він заперечував фактографізм у літературі, епігонство, сліпе наслідування традиції, натомість пропагував і гаряче обстоював творчу орієнтацію на класичні зразки, вимогливість до слова, високий художній рівень творів. Це він є автором гасла «Геть від Москви!», суть якого — незалежний шлях розвитку української літератури.

У редакції журналу «Всесвіт» (зліва): Олександр Довженко, Кость Гордієнко, Микола Хвильовий. Харків. 1925.

Ю. Луцький¹ зазначав: «...Хвильовий був першим з українських комуністів, хто висловив сумнів, чи така культурна незалежність утримається при політичній і економічній залежності України від Росії. Його аналіз зривав маску з партії. Рівночасно він викривав імперіалізм Москви і безсилля України виявити опір йому».

¹ Юрій Луцький (1919–2001) — літературознавець, критик, видавець, перекладач.

Михайло Яловий. Фото.

Микола Хвильовий був прихильником вільної України. У цьому він бачив запоруку розвитку її літератури, позбавленої проявів провінціалізму, епігонства й естетичної вторинності.

У 1925 р. письменник разом з однодумцями створює літературну організацію ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури), яка проіснувала до 1928 року. Вона об'єднала талановитих митців, які мешкали у Харкові, — П. Тичину, Ю. Яновського, М. Куліша, М. Бажана, О. Довженка та інших. Її очолив найближчий друг прозаїка Михайло Яловий, відомий у літературі як Юліан Шпол. ВАПЛІТЕ Микола Хвильовий вважав авангардом нового мистецтва, яке в той період вважалося пролетарським.

Наприкінці 1920-х рр. над автором «Синіх етюдів» небо затяглося хмарами. Влада звинуватила Миколу Хвильового в прагненні відірвати українську культуру від російської. Провладні критики називали письменника і його однодумців не інакше як речниками української націоналістичної ідеї. Так дискусія про шляхи розвитку української (тоді — радянської) літератури перейшла в площину політичну, і письменника звинуватили у пропаганді культурної та економічної незалежності України. Фатальним для нього став 1933 р. У ніч проти 13 травня арештували Михайла Ялового, і цього ж дня письменник запрошує до себе найближчих друзів, влаштовує чаювання, жартує. А потім іде до свого робочого кабінету та стріляє собі у скроню. Він залишає посмертну записку, у якій є такі слова:

«Арешт Ялового — це розстріл цілої генерації. За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію. За генерацію Ялового відповідаю перш за все я, Микола Хвильовий. "Отже", як говорить Семенко... ясно... Сьогодні прекрасний сонячний день. Як я люблю життя — ви й не уявляєте. Сьогодні 13. Пам'ятаєте, як я був закоханий у це число? Страшенно боляче.

*Хай живе комунізм.
Хай живе соціалістичне будівництво.
Хай живе комуністична партія».*

Фрагмент сторінки справи-формуляра на М. Хвильового. 1927.

Він пішов із життя в розквіті сил, передчасно, на сороковому році. Письменник романтизував революцію як прийдешній світлий день, співав їй гімн, та поступово усвідомлював болісне розходження між мрією і дійсністю, між високими ідеалами та жорсткою реальністю. Ця колізія є провідною у його творчості, позначеній жагою експериментаторства, пошуком нових виражально-зображальних засобів. Прозаїк сміливо пориває з традиціями «описової» манери: *«Я не хочу бути зв'язаним. Я хочу творити по-новому»*. У його прозі переважає не подія насиченість, а глибокий художній аналіз реалій, здійснений на лірико-романтичних, імпресіоністичних засадах, підсилений роздумами про одвічні людські цінності. Це був надзвичайно уважний до вибору слова, техніки оповіді, психологічних сцен і фрагментів письменник.

Микола Хвильовий оспівував свій час, досліджував його суперечності і драматизм, дисгармонію буття за більшовицької системи. На творах прозаїка позначилася поетична стихія: вони музичні інтонаційно, відображають розбурхані пристрасті, безсюжетні, сповнені чуттєвих образів.

Присутність Миколи Хвильового у літературному житті 1920-х рр. мала величезне значення — він став лідером цього покоління. Трагізм долі цієї непересічної людини полягав у тому, що письменник був сином свого часу. Його захоплення соціалістичною ідеєю виявилось ілюзією: він усвідомив цинізм радянської влади, яка утверджувалася з допомогою масових репресій, порушення основ національної політики, організації голоду в Україні. Отоді-то і пролунав фатальний постріл, яким Микола Хвильовий намагався спинити цей вал терору й несправедливості.

За світовідчуттям Микола Хвильовий — неоромантик. Він щиро вірить у торжество революційних ідеалів, у можливість перебудови світу на справедливих засадах. Так, героїко-романтична новела «Солонський яр» зі збірки «Сині етюди» належить до раннього періоду творчості Миколи Хвильового, коли її автор безоглядно вірив у те, що революційні зміни знаменують собою початок нової, щасливої ери. Аби змалювати драматизм часу, автор відтворює окремі яскраві епізоди, вихоплені з виру тогочасного життя. Динамізм і бурхливість епохи письменник передає з допомогою кінематографічної фрагментарності, уривчастості фрази, схвильованості інтонацій. У цьому творі письменник висловлює віру, що серця мільйонів обездолених можна запалити «комуністичним сьайвом».

Обкладинка збірки «Сині етюди». 1923.

«Я (Романтика)» (1924)

Ідейно-тематичні доміанти

Одна з провідних проблем творчості Миколи Хвильового — проблема гуманності та фанатизму, добра та зла. Найяскравіше вона вирішується у високотрагедійній новелі «Я (Романтика)».

Уже своєю назвою твір привертає увагу читача. По-перше, вказівкою на головного героя, який з усією відвертістю («Я») розкриває свою душу «*м'ятежного сина*», котрий день і ніч пропадає в чека. По-друге, зауваженням щодо романтики, яка може тлумачитися подвійно: і як бачення революційної дійсності героєм, і як стильова особливість твору. Нагадаємо, що романтичний погляд на життя передбачає мрійливість, піднесеність, ідеалізацію навколишнього, душевний підйом. А романтична доміанта — це незвичайний герой в обставинах екстремальних, його емоції та переживання, пейзажі, що їх підкреслюють і відтіняють, схвилювані інтонації твору, контрасти й символи.

Не можна не згадати і про відому з давніх-давен істину про те, що революції здійснюють романтики. Здається, з таким романтичним поглядом на перебудову світу жив головний герой новели, який про себе каже: «*Я — чекіст, але і людина*». Проте виявляється, що дійсність украй далека від мрії про світле майбутнє людства. Адже ідеї революції утверджуються через смерть тисяч і тисяч безневинних людей. І «*м'ятежний син*» іменем революції вершить цю так звану революційну законність. **Зображення історії юного комунара, який убиває матір, є темою твору.**

Письменник міркує над найболючішим для нього питанням — про розходження між гуманізмом і фанатичною відданістю революції. Для письменника очевидно: ціною злочину світле майбутнє не побудувати.

Сюжет і композиція

Чекіст, «главковерх чорного трибуналу комуни», засліплений революційною ідеєю, вбиває рідну матір. Для письменника зовнішня канва подій перетворюється у відповідну точку для художнього дослідження людської душі, її найпотаємніших порухів і почувань, викликаних

буремною дійсністю. Саме ця дійсність зумовить внутрішній конфлікт юного фанатика комуни, роздвоїть його внутрішній світ, примусить вчинити страшний злочин.

Микола Хвильовий художньо моделює конфлікт твору як внутрішній, такий, що розгортається в душі героя. Сюжетна канва новели позначена калейдоскопічністю зовнішніх подій, про які згадає герой-оповідач: навколо містечка точаться запеклі бої, а «*в городі тиша й мовчазний передзвін серцець*». Проте в будинку шляхтича «*кипить*» робота — там засідає «*чорний трибунал комуни*», засідає темної ночі, виносить один присуд — розстріляти («*...з кожного закутка дивиться справжня й воістину жахна смерть*»). Недаремно міські жителі стверджують: «*Тут засідає садизм!*».

Таке подієве тло новели, доповнене згадками про допит «женщини в траурі й мужчини в пенсне», черниць, про розстріл у бору. Ці зовнішні маркери не лише тло, а й символи тих душевних катаклізмів, які відбуваються в душі героя-оповідача. Якнайяскравіше художньо аналізується його внутрішній світ через згадки та зустрічі з матір'ю. Він щиро зізнається, що понад усе любить революцію, яка постає в образі «*загірної комуни*», і матір. Бо він чекіст, але й людина. Власне, між цими полюсами і точиться боротьба в душі героя. Перемагає революція і засліплена більшовицькою ідеологією людина, що масово знищує безневинних, і навіть свою матір, яку безмежно любить.

Композиційно твір складається з прологу та трьох розділів. Пролог — своєрідний вступ-експозиція, у якому романтично окреслено далекі тумани й «*тихі озера загірної комуни*», звідки з'являється ірреальна Марія як символ майбутнього щасливого людства. Та вже у пролозі звучать тривожні ноти: це передчуття грози, зів'яла, хоч і полита м'ята, «*дві хрустальні росинки*» — материні сльози.

У першому розділі настрої передгрозя посилюються. Згадуються прифронтове містечко, фантастичний палац розстріляного шляхтича, де засідає «*новий синедріон*». Це члени «*чорного трибуналу революції*», яким прислуговує лакей, подаючи чай. Так автор акцентує думку, що насправді, хоч заповідано будівництво нового і справедливого суспільства, насправді нічого не змінилося: є гноблені та гнобителі.

У другому розділі постає конкретна картина «*революційного правосуддя*», коли члени «*нового синедріону*» безжалісно посилають на смерть

Фрагмент із фільму «Я (Романтика)». Режисер Михайло Калюжний.

людей лише тому, що *«треба спішити: в підвалі битком набито»*. Емоційна напруга досягає тут найвищої точки, адже в натовпі черниць юний комунар бачить свою матір.

У третьому розділі, де змальовано вбивство матері, письменник майстерно відтворює роздвоєння психології героя, яка набуває ознак божевілля, хвороби (*«я горів в огні фанатизму»*). У такому божевільному стані він здійснює найстрашніший злочин: *«...Тоді я у млості, охоплений пожегом якоїсь неможливої радості [виділення наше. — Автори.], закинув руки на ший своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей. Потім підвів маузера й нажав спуск на скроню»*. Герой приносить у жертву революції, її оманливій ідеології матір і тим самим остаточно знищує в собі все людське.

Аби художньо підкреслити думку про те, що людство століттями мріяло (і боролось) за краще майбутнє, Микола Хвильовий вдається до прийомів, що засвідчують елементи неоромантичного стилю в його творі. Письменник використовує лексику, яка пов'язана з подіями Паризької комуні (гільйотина — знаряддя для виконання смертних вироків, версальці — комунари, яких жорстоко знищили; вони перебували у Версалі — передмісті Парижа; у переносному значенні — озвірілі контрреволюціонери). Слово «інсургент» в перекладі з латини означає повстанець. Синедріон — це рада старійшин у стародавній Іудеї. Синедріон засудив Ісуса Христа до страти, а «новий синедріон» — це ще один виклик християнським заповідям любові, який виник на початку ХХ ст., адже людський син, мріючи про справедливе суспільство майбутнього, убиває матір.

Така лексика надає твору позачасового змісту, бо людство століттями мріяло про краще життя, та чи завжди засоби його досягнення відповідали меті і чи можна кривавими розправами досягти омріяного щастя?

Твір Миколи Хвильового має оригінальну присвяту — новелі М. Коцюбинського «Цвіт яблуні». Вона не випадкова. У літературній хрестоматії 1926 р. читаємо: *«Революціонер з голови до п'ят, Хвильовий міцно зв'язаний з кращими традиціями української художньої літератури: можна сказати, що шукання Хвильового почались там, де урвалися шукання Коцюбинського»*.

Автор новели «Я (Романтика)» створив психологічну новелу, головним героєм якої є людина з роздвоєною душею. Таке змалювання внутрішнього світу героя перегукується із твором «Цвіт Яблуні» М. Коцюбинського. Це митець і батько, що є очевидцем страждань маленької донечки, котра помирає. Чоловік ловить себе на думці, що як батько — він невимовний у своєму горі, а як письменник — відсторонено спостерігає за страшною драмою, яка розігрується на його очах, фіксує найменші деталі, аби пізніше відтворити їх на папері.

Так і герой «Я (Романтики)»: мріє про «загірну комуну», а в реальності живе і діє за одним наказом: «Розстрілять!».

Символ «загірної комуні» відіграє важливу роль у творі. Це втілення віковичної мрії про рай на землі, про країну щастя й благодаті, де мають мешкати всі спрагли правди, але вона зруйнована гаслом більшовиків «Мета виправдовує засоби».

Образи новели

Микола Хвильовий майстерно змальовує головного героя — «Я» — через відтворення його психологічного стану засобом оповіді-сповіді. Автор максимально розкриває почуття, сумніви, вагання: *«мислі — до неможливості натягнутий дрот»*. Вони викликані конкретикою часу, відтвореного скупими, промовистими деталями: дика голодна країна, горять села й степи, паніка на фронті і в тилу. Отож, де та загірна комунa, в ім'я якої ллється кров часто безневинних людей? У душі героя точиться запекла боротьба, бо він шукає (і не може знайти) гармонії між світлою мрією та дійсністю, бо хіба можна виправдати найсвятішою метою жорстокість і смерть хоча б однієї людини? Про це думає молодий комунар, чекіст, який, захищаючи ідеали революції, вершить ніби праведний суд. Його тривожить безліч думок, а совість бентежить згадка про розстріляних: *«...До розстрілу присуджено, — шість! Досить! На цю ніч досить!»*.

Із нелюдським стражданням він усвідомлює масштаби скоєного:

*«...Шість на моїй совісті?
Ні, це неправда. Шість сотень,
шість тисяч, шість мільйонів —
тьма на моїй совісті!!!
— Тьма?
І я здавлюю голову»*.

Цей внутрішній монолог героя загострено-гіперболізований за принципом градації. В іншій оповідній манері — нейтральній, розлогій — ідеться про суд над жінкою в траурі та чоловіком у пенснє. І знову персонажі безіменні, просто зет та ігрек, умовні величини, як і шестеро страчених. Ця безіменність персонажів продумана, художньо вмотивована. Головний герой теж безіменний. Така деталь символічна: жорстока революційна дійсність нівелює людську індивідуальність, знищує навіть її зовнішні ознаки. Письменник стверджує: увесь трагізм ситуації в тому, що сьогоднішній безіменний палач може завтра стати жертвою і навпаки. Адже революційний фанатизм веде в глухий кут, сліпа віра породжує зло й беззаконня.

Аби знайти внутрішню рівновагу, юний комунар прагне виправдати власні вчинки, свою беззастережну відданість революційній ідеї. Тоді він механічно повторює для заспокоєння *«Так треба»* або ж, як порятунок, згадує про криваві сторінки минулого: *«Тоді проноситься переді мною темна історія цивілізації, і бредуть народи, і віки, і сам час...»* Ця фраза звучить рефреном, але не приносить полегкості душі героя, не підказує йому вихід.

Юний комунар, з одного боку, страждає, бо бачить безліч смертей, а з іншого він по-звірячому радіє крові: *«В кабінет увалився цілий натовп черниць. Я цього не бачив, але я це відчував... Я довго не повертався, я смакував: всіх їх через дві години не буде!»*

Якщо на початку новели герой хотів примирити в самому собі чекіста й людину, то після складного самоаналізу для нього стало очевидним роздвоєння власного «я», про яке він не має права нікому ніколи і нічого говорити. Кульмінацією цієї роздвоєності стає для героя дилема — розстріляти чи зберегти їй життя?. Солдат революції, її *«м'ятежний»* син нагадує зацькованого вовка. Цей образ не випадковий. До нього повертається письменник у фіналі твору: *«...що це: дійсність чи галюцинація?»*

Але це була дійсність. Справжня життєва дійсність — хижка й жорстока, як згряя голодних вовків. Це була дійсність безвихідна, неминуча, як сама смерть».

Сліпа віра, не оперта на людяність, милосердя, добро, приводить до трагічного фіналу — син убиває матір. Він страждає, переживає неймовірні хвилини, перш ніж зважитися на такий дикий учинок. Микола Хвильовий посилює вчинок юного комара тим, що мати — це ще й образ Марії, яка йде з долини, з тихих озер загірної комуни, це оте світле майбутнє, заради якого згорає і роздвоюється у вогні фанатизму душа героя.

Важливу роль у розкритті психологічного стану «м'ятежного» сина-чекіста відіграє засіб контрасту, який виявляється на різних рівнях твору:

• **концептуальному**

(хижа дійсність — тихі озера загірної комуни);

• **сюжетному**

(фантастичний палац, будинок розстріляного шляхтича в темряві столітніх дубів, волохатий силует якого знову і знову повертає героя до жорстокої дійсності, — тиха кімната на околиці міста з лампадою перед образом Марії та зажуреної матері, тут герой ховає «від гільйотини один кінець своєї душі»).

Людська сутність «главковерха чорного трибуналу комуни» змальовується і через оточення, зображене його ж, оповідача, очима. Так, **доктор Тагабат** із холодним розумом і каменем замість серця, уособлює звірячий інстинкт головного героя, його нікчемність. **Дегенератвартовий** схожий на каторжника. Цей «вірний пес революції» став сторожем душі героя новели. Він не дає йому схибити раз і назавжди обраного революційного шляху. І лише **Андрюша**, хлопець із розгубленим обличчям і кволою волею, нагадує героєві про його сумління, бо й сам не розуміє, навіщо ця безглузда звіряча жорстокість. Саме він пропонує юному чекісту звільнити з-під арешту матір, але натомість чує цинічне (*«Навіщо ця мелодрама?»*) та грубе (*«Проваливай!»*).

Образ **матері** у новелі багатоаспектний і символічний. Це реальна мати чекіста, про яку він згадує з теплотою: *«... я беру її милу голову з нальотом сріблястої сивини і тихо кладу на свої груди...»*. Жінка називає свого сина *«м'ятежним комунаром»*, по-материнськи жаліє його, бо бачить втому і душевні страждання своєї дитини. Її любов і всепрощення безмежні. Мати не лише жаліє свого м'ятежного сина, а й прощає йому роздвоєння душі, його злочини. І цим вона нагадує Богоматір — спокоєм, мудрістю, безмежною любов'ю.

Так художньо переконливо Микола Хвильовий стверджує думку про те, що вимріяне майбутнє не може наблизити людина з роздвоєним «я», ціною злочину його не побудувати.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Як ви розумієте слова М. Наєнка, винесені як епіграф до теми?
2. Чому Миколу Хвильового називали романтиком революції?
3. У чому полягає особиста драма Миколи Хвильового? Чому його життєвий шлях називають «шляхом безумної подорожі»?
4. Яку роль відіграв Микола Хвильовий у літературній дискусії 1925–1928 рр.?
5. Яка основна проблема новели «Я (Романтика)»? Як вона художньо втілюється у творі?
6. Визначте елементи сюжету та їхні функції у новелі «Я (Романтика)».
7. Як у новелі поєднано неоромантичні й імпресіоністичні засоби?
8. Поясніть твердження Ю. Коваліва: *«... письменник запропонував розмаїті коди. Вони містяться вже у специфічній назві новели з номінацією займенника першої особи однини та слова Романтика з великої літери, затиснутого в дужки, аби вказати на його небезпечний зміст. Таким... прийомом письменник загострював читацьку увагу довкола головного героя»*.

і немовби попереджав реципієнта¹ про особливу, невідому подію, до якої треба бути готовим».

9. Чи погоджуєтеся Ви з думкою, що в новелі Микола Хвильовий передбачив жорстокість каральної системи радянської влади? Доведіть цю тезу двома-трьома аргументами.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Підготуйте усну відповідь на питання, як Микола Хвильовий розкриває внутрішні суперечності в душі головного героя новели «Я (Романтика)». Доберіть цитати на підтвердження своїх міркувань.

ВАШІ ЛІТЕРАТУРНІ ПРОЕКТИ

Проведіть у класі диспут на тему: «Прощений чи не прощений гріх героя новели Миколи Хвильового "Я (Романтика)"?».

Ви — ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Напишіть сценарій літературного вечора, присвяченого життю і творчості Миколи Хвильового. Здійсніть постановку. За епіграф візьміть слова Миколи Хвильового з поеми «В електричний вік»:

*Так споконвіку було.
Одні упирались з ганчіркою в руці,
а другі тяглися до стяга зорі
і йшли за хвостами комет,
горіх розкусивши буття.
І хіба посміє вічність
шпурнути в моє обличчя
докір?*

ЛІТЕРАТУРА В КОЛІ МИСТЕЦТВ

У мережі Інтернет перегляньте короткометражний фільм режисера **М. Калюжного «Я (Романтика)»**. Враженнями поділіться з однокласниками та однокласницями. Чи вдалося творчій кіногрупі відобразити атмосферу новели і психологію персонажів? Що саме?

¹ Реципієнт (лат.) — той, хто сприймає.